

İsmayıl Şıxlı

Dəli Kür

(Əsərdən parçalar)

BİRİNCİ HİSSƏ

Göytəpə kəndinin yastı, qazma daxmaları Kürün sahilinə qədər səpələnmişdi. Bu il yağınlıq olduğundan otlar vaxtından əvvəl göyərmiş, yazın ilıq nəfəsini duyandan sonra isə püskürüb qalxmışdı. Kürə enən cığıruları da ot basmışdı. Zərnigar xanım bunların heç birini görmürdü. O, başını göy məhəccərli eyvanın dirəyinə söykəyib için-için ağlayırdı. Tez-tez kəlağayısının ucu ilə gözünün yaşını silir, "mən bu dərdə necə dözüüm, kimdən imdad istəyim?" - deyə inildəyirdi.

...Kürün o tayında, hündür qovaqların seyrəlib yulğunluğun başladığı yerdə beş-altı qaraltı görünürdü. Zərnigar xanım dikəldi. Oğlu Şamxalın da orada olduğunu yəqin etdi. Şamxal üst-başını çırpıb kəmərinə daraldı. Gümüş dəstəkli xəncərini yana çəkdi. Zərnigar xanım oğlunun qabağına gəldi. Şamxal anasını gözüyaşlı görüb evdə bədbəxt bir hadisə baş verdiyini zənn etdi. Şamxal anasına yaxınlaşdı. Qolundan tutub diqqətlə üzünə baxdı:

- Yenə nə olub, niyə gözüyün yaşını on yerindən ələyirsən?

Arvad daha da kövrəldi. Önlüyünün ətəyi ilə gözələrini silib, hikkəsindən boğula-boğula:

- Belə, atan ölmüş təzə eşqə düşüb, ay bala, - deyə Zərnigar xanım göz yaşına ara verib səsinə ucaltdı. - Bizi el içində biabır edib. Heç ərlək-boyluq qızı olan, sənin kimi oğul böyüdən kişi də belə iş tutarmı?

Şamxal dinmədi. Zərnigar xanım irəli gəldi, əllərini belinə qoyub Şamxalın qabağında dayandı:

- Deyəsən, mənim dediklərimi qulaqardına vurursan?! Atan ölmüşün tərəfini saxlayırsan?! Yoxsa inanmırsan, hə? Gəl, yaxın gəl, gör atan sənə nə yaxşı ana gətirib?

Şamxalın rəngi qaçdı. Bayaqdan qorxu içində, küncə qısılib titrəyə-titrəyə qardaşının hərəkətlərinə göz qoyan Salatın özünü Şamxalın üstünə saldı, əllərini tutub yalvardı:

- Qurbanın olum, ay qağa, evimizə qan salma. Amanın bir günüdür, əlini qana bulama!

Şamxal bacısını itələyib kənara yıxdı. Əlini sallamalı kəməridən asdığı xəncərin gümüş dəstəyinə yetirdi. Qızının dizin-dizin sürünüb əl çəkmədiyini görən Zərnigar xanım:

- Bircə belə dur, gədənin əl-ayağına dolaşma, - deyə Salatının hörüklərindən tutub dartışdırdı.

Şamxal qorxusundan uçum-uçum uçunan bu gəlinin öz tərəflərindən olmadığını dərhal bildi. Görünür, atası onu haradansa, Kürün aşağısındakı uzaq kəndlərin birindən gətirmişdi. Gəlinin gözəlliyi Şamxalı yumşaltmışdı. Onun qolları boşaldı. Bunu hiss edən Zərnigar xanım oğlunun üstünə qışqırdı:

- Hə, niyə durdun? Bu saat onun saçını biləyinə dolayıb sürüməsən, kişi deyilsən! Di tez ol!

Ani olaraq fikrə gedən Şamxal anasının sözlərindən sonra gəlinə yaxınlaşdı:

- Dur, şələ-küləni yığışdır, rədd ol buradan! - Yolun altı ilə gəlibsən, üstü ilə qayıt xarabana!

Gəlin sapsarı saralsa da, özünü sındırmadı. Onun qanı qaçmış dodaqları aralandı:

- Məni sən gətirməyibsən ki, evdən qovursan?

Hirsindən rəngi ağappaq ağarmış Şamxal gəlinin üstünə yeriyib boğuq bir səslə qışqırdı:

- Bu saat rədd ol burdan, yoxsa bağırsaqlarını ayağına dolayaram!

Gəlin gözünü də qırpmadı:

- Qeyrətli kişi qadına əl qaldırmaz. Hünərin varsa, get atanla haqq-hesab çek!

Artıq Şamxal dözə bilmədi. O, ayaqlarına döşənib sürünən bacısının üstündən keçib irəli şığıdı. Gəlinin saçını biləyinə dolayıb yerə yıxdı. Təpiyinin altına salıb döyəcəldi... Arvadların qışqırtısı bir-birinə qarışdığından ovdan qayıdan Cahandar ağanın həyətdə dayandığını heç kəs görmədi. Gözünü qan örtmüş Şamxal isə getdikcə qızışır, gəlini sürüyüb evdən bayıra atmaq istəyirdi. Birdən gəlin var-gücünü toplayıb ayağa durdu. Qabarıq sinəsini irəli verib Şamxalın üstünə qışqırdı:

- Vur, niyə durubsan? Əlin-ayağın niyə titrəyir, arvadı öldürməyə nə var ki? Vur!

Şamxal xəncəri siyirdi. Polad tiyə havada parıldadı. Ayağını üzəngidən yenicə çəkən Cahandar ağanın gözü pəncərəyə sataşdı. Şamxalın xəncəri gəlinin başına endirmək istədiyini gördüyü ilə tufəngi hərləməyi bir oldu. Güllə açıldı. Şamxalın əlindəki xəncərin tiyəsi iki bölünüb evin ortasına düşdü. Bir anlığa hamı daş kimi donub qaldı. Salatının ürəyi keçdi. Cahandar ağa ağır bədənində yaraşmayan bir çevikliklə atılıb içəri keçdi və hələ də özünə gələ bilməyən oğlunun üstünü aldı. Şamxal bir əlindəki dəstəyə, bir də hələ də lüləsindən tüstü çıxan tufəngə baxdı.

Cahandar ağa qolunu hərləyib oğluna bir şillə çəkdi. Şamxal gözləmədiyi bu zərbədən dik atılıb bir pişik cəldliyi ilə geri sıçradı. Onun gözlərində qığılcım oynadı. Ata ilə oğul döyüşə hazırlaşan buğalar kimi qabaq-qabağa dayandılar.

Şamxal quzğun kimi üstünə gələn atasından əvvəlcə qorxdı. Onun nəzərində kişi getdikcə böyüdü və nərildəyərək ov üstünə atılmağa hazırlaşan heybətli bir pələngə döndü. Lakin o özünü ələ aldı və birdən atasının üstünə atıldı.

Oğlunun qəfil hücumunu gözləməyən Cahandar ağa tufəngin qundağı ilə Şamxalın sinəsindən vurub yerə sərdi. Sonra da təpiklə döyəcəlməyə başladı.

Zərnigar xanım özünü kişinin qabağına atdı. Dili dolaşa-dolaşa yalvarmağa başladı:

- A kişi, aqlını başına yığ. Ə, uşaqdan əl çek. Onda taqsır yoxdur, öldürürsənsə, məni öldür. Ayə, qurbanın olum, vurma, yazığam, evimi yixma.

Salatın yavaş-yavaş özünə gəldi. Sürünüb atasının ayaqlarına döşəndi. Üzünü torpağa sürtdü. Bir göz qırpımında hadisədən çaşıb qalan gəlin yerindən tərpənə bilmədi. Kişi onun nəzərində getdikcə böyüyüb dağa dönürdü. O irəli atılıb iri bədənini qabağa verdi. Cahandar ağanın ağır yumruqları kürəyinə dəysə də, diz çöküb kişinin ayaqlarını qucaqladı:

- Bəsdir, ay insafsız, yazıqda tutar qalmadı. Onu yox, mən başıbatmışı öldür ki, biryolluq canım qurtarsın.

Cahandar ağa onun hönkürtüsünə baxmayıb yenə də oğlunun üstünə yeridi... Nökərlər səs-küyə tökülüşüb gəldilər. Tapdıq bir sıçrayışla özünü araya saldı. Cahandar ağa onun enli kürəyinin arxasında qalan Şamxalı görə bilmədi. O biri nökərlər isə Şamxalın dartınmasına fikir vermədilər. Çəkə-çəkə onu çardağın yanına apardılar. Şamxal birbaş sahیلə endi. İndicə baş verən əhvalatın təsirindən yaxasını qurtara bilməyən Şamxal yarğanın kənarında oturdu. Cahandar ağanın heybətli nəritisi yenidən onun qulaqlarında səsləndi. "Yox, mən bir də onunla üz-üzə gələ bilmərəm. Yəqin, kişinin indi məndən zəhləsi gedir. Harda görsə, yenə üstümə cumacaq".

Şamxal bir dəstə qızın yarğanın qaşılı suya endiyini görüb ayağa qalxdı, buradan uzaqlaşmağı qərara aldı.

Hamı evə çəkildi. Cahandar ağa isə qapıda hərlənir, pəncərəsindən zəif işıq gələn otağa yaxınlaşa bilmirdi. İndi o nə etməli idi? Öz hərəkətlərinə necə bəraət qazandırmalı idi?.. Qəlbinin dərinliklərində haqsızlığını duyurdu. Bu hadisənin belə sakitcə gəlib keçməyəcəyini, evdə hər gün dava-dalaş düşəcəyini aydınca görürdü. Kişi lap darıxdı. Ona elə gəldi ki, bu saat Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyan oğlu Əsrəf qapını açıb içəri girəcək, qaşlarını çatıb: "Ata, eyib deyilmi, bu nə işdir, tutmusan?" - deyəcəkdir. Sonra da baş götürüb evdən gedəcək, bir daha buralara üz çevirməyəcəkdir...

Gecədən xeyli keçmiş kəndin aşağısında itlər hürüşdü. Ucqardakı qara damdan kiminsə səksəkəli səsi eşidildi.

- Ayə, a adam, kimsən?

Şamxal Çərkəzə cavab vermədi. Yavaş-yavaş evə yaxınlaşdı. Qara damın qabağındakı çardağın dirəyini özünə dalda edən Çərkəz qaraltının kim olduğunu bilənə qədər əlini tüfəngin tətüyindən çəkmədi. Şamxal çaxmaq şaqqıltısını eşidib dilləndi:

- Ə, mənəm, nə səs-küy salıbsan?

Çərkəz Cahandar ağagildə olan hadisəni bilsə də, üzə vurmadı. O özünü elə aparırdı ki, guya heç nədən xəbəri yoxdur.

Kənd yuxuda idi. Şamxal yata bilmirdi. Elə bil yuxusu ərsə çəkilmişdi.

O, bir daha evə qayıtmayacağını qərara alsada, hələ nə edəcəyini müəyyənləşdirə bilmirdi: "Birdəfəlik kənddən çıxıb getsəm, necə olar? Özümə bir daxma düzəldəcəyəm. Kənddəki qızlardan birini də gətirib qoyacağam evə". Şamxal durub yerində oturdu. Yenə fikir onu götürdü.

Mələyin yoxa çıxması xəbərini eşidəndən yarımca saat sonra Allahyar yola hazırlaşdı. O, Mələyin evdən baş götürüb getməsinə heç cür ağına sığışdıra bilmirdi. Allahyar kəndə çatan kimi Mələyin əmisigilə adam göndərüb məsələni öyrənməyi qət etmişdi. Əgər çıxıb əmisigilə gedibse, onda özündən küssün. Heç kəs ona minnət etməyəcəkdi. Əgər getməyibse?! Elə məsələ də bunda idi. Allahyarı narahat edən də bu idi.

Allahyar səhər tezdən, nökrəri yola salandan sonra atı minib Kürün sahilinə endi. O nə qədər çalışsa da, sirr açılmış, Mələyin yoxa çıxması hamıya məlum olmuşdu. Allahyarın dodaqları astadan tərpənir, titrək barmaqları tufəngin tətiyində oynayırdı.

Şamxal kəndin kənarında, biçənəklərin üst tərəfindəki təpənin qasında özünə ev tikdi. Kənd cavanları ona kömək etdilər. Şamxalın Güləsəri götürüb qaçması xəbərini eşidəndə Cahandar ağa üç gün-üç gecə ağzı üstə yatdı. Hirsindən gözləri qan çanağına döndü. Kişinin əlindən xata çıxma biləcəyini düşünəndə evdəki arvadlar yarpaq kimi əsdi.

Cahandar ağa Şamxalı yaddan çıxartmaq üçün o biri oğlunu xatırladı. "Görəsən, Əşrəf bu saat nə edir? Evdə olanları eşidibmi? O da mı məndən üz döndərəcək? Yox, Əşrəf ağıllı baladır. Şamxalın tayı deyil".

İKİNCİ HİSSƏ

Göytəpə kəndinin ucqarında, xır yolunun üst tərəfində üçotaqlı bir bina var. El arasında buraya "Zayej" ("Zayezjiy dom" sözünün el arasında işlənən şəkli) deyirlər. Qocalar deyirlər ki, düz bir il gecəli-gündüzlü işləyəndən sonra yol hazır oldu... Yolun kənarındakı ev isə sahıbsız qaldı. İki il bundan əvvəl buraya iyirmi dörd-iyirmi beş yaşlı bir oğlan gəldi. Camaat arasında bir müddət ona "poçt Əhməd", sonra isə şapka geydiyinə görə "rus Əhməd" dedilər. Əvvəllər ona heç kəs yaxın durmazdı. "Xaçpərestlə nə işimiz var", - deyər uzaq gəzirdilər. Ancaq yavaş-yavaş ona isinişdilər. Rus Əhməd bəzən "Zayej"-in evyanında oturub kitab oxuyardı. Bəzən də uşaqları başına yığıb məzəli söhbətlər edə, uzaq yerlərdən, qalın meşələrdən, izdihamlı şəhərlərdən, böyük çaylardan, boranlı-çovğunlu diyarlardan söhbət açardı. Bu uşaqların içində Cahandar ağanın kiçik oğlu Əşrəf də olardı.

... Poçtalyonun qapısı döyüldü. Əşrəf içəri girdi. Əlindəki böyük bağlamayı yavaşca pəncərənin qabağına qoydu. Stolun üstünə səpələnmiş kağızlara nə isə yazan Əhməd qanrılıb baxdı.

- Ay xoş gördük səni, demək, gəldin. Çox yaxşı. Bəs bu nədir?

- Anam göndərdi, Əhməd lələ, dedi ki, adam qərribə hörmət edir.

Onlar susdular. Əşrəf kitablara baxdı.

- Bunların hamısını oxumusanmı?

- Oxumuşam. Səni də öyrədəcəyəm. Rusca yazmağı da, oxumağı da biləcəksən.

- Mənim bir-iki dostum var, onları da öyrədərsənmi?

Niyə öyrətmirəm, qoy gəlsinlər. Elə otağın birini boşaldıb sinif edərik. Özümüzün məktəbimiz olar.

Təpələrin atəyindəki yolla irəliləyən fayton kəndə yaxınlaşırdı. Atlar yorulmuşdu. Faytonda oturan müsafir sakitcə ətrafı seyr edirdi. Faytonçu geri qanrıldı.

- Bağışlayın, cənab, adınızı da bilmirəm...

- Aleksey Osipoviç.

Aleksey Osipoviç hələ dörd il əvvəl Qori seminariyasının pedaqoji şurasında olan mübahisəni xatırladı. Seminariyanın direktoru Dmitri Semyonov müsəlman şöbəsinin açılması məsələsini irəli sürmüşdü. Şurada böyük mübahisə qalxmışdı. Yeni şöbənin açılmasına qəti etiraz edənlər var idi. Elə həmin axşam Semyonov Aleksey Osipoviçi yanına çağırırdı. Semyonov sakitcə sözbə başladı:

- Çara və hökumətə yerli məmurlar lazımdır. Elə bunun üçün də məktəblər açılar. Amma biz daha uzağa baxmalıyıq. Yeni məktəblərdən yeni məqsədlər üçün istifadə etməliyik. Bu işdə fədakarlıq lazımdır. İlk illər çətinlik olacaq. Siz qorxmayın. Mən sizə arxayınam. Əməli təkliflərinizi yazın, fikrinizi mənə bildirin. Hər şeydən əvvəl şagirdlər haqqında düşünmək lazımdır.

- Taparıq, Dmitri Dmitriyeviç, kəndbəkənd gəzməli də olsam, tapacağam.

Elə bu məqsədlə də Aleksey Osipoviç səfərə çıxmışdı...

Gecədən xeyli keçmiş "Zayej"-in qapısı döyüldü. Əhməd cəftəni çəkib qapını araladı, qonağı qabağa salıb yol göstərdi. Aleksey Osipoviç göz gəzdirib otağı nəzərdən keçirdi. Divardan asılmış yarım kürələr xəritəsi, küncdəki qlobus, pəncərənin qabağına və stolun üstünə yığılmış kitablar, dəftərlər diqqətini cəlb etdi. O durub stola yaxınlaşdı. Vərəqləri didilib tökülən əlifba kitabını səhifələdi. Sonra dəftərləri açdı.

Atları rahatlayandan sonra içəri, samovar aparmağa gələn Əhməd qonağın dəftərlərlə əlləşdiyini görüb ayaq saxladı.

Aleksey Osipoviç səssizcə qanrılıb baxdı:

- Siz müəllimsiniz?

- Bəli. Bilirsinizmi, cənab, əslində, mən burada işsizəm. Əvvəllər Bakıya, Yerevana, Gəncəyə gedən poçt faytonları, dilçilər buradan gəlib keçərdi. Mən də, necə deyirlər, boş evə qarovul çəkirəm. Darıxmamaq üçün uşaqları başıma yığıb yazı-pozu öyrədirəm.

- Siz nə qədər böyük iş gördüyünüzü bilirsinizmi?

- Burada nə var ki? - deyərək Əhməd sakitcə cavab verdi.

- Adınız nədir?

- Əhməddir. Əvvəllər kənd arasında mənə "poçt Əhməd" deyərdilər. Sonra nədənsə "rus Əhməd" oldum. İndi isə yavaş-yavaş "uçitel Əhməd"ə çevrilirəm. Görək sonra nə olacaq?

- Poçt Əhməd... - Aleksey Osipoviç qəhqəhə çəkib güldü. - İndi uçitel olmusan. Sənin bu kənddə uşaqlara dərs deməyin böyük xidmətdir. Bilirsinizmi, mən Qori seminariyasında işləyirəm. Biz orada təzə şöbə açmışıq.

- Bağışlayın, Siz Çernyayevski deyirsiniz ki, Aleksey Osipoviç?

- Bəli, düz tapmısınız. Bəs Siz mənim adımlı hardan bilirsiniz?

- Əşrəfin məktublarından. O, həmişə Sizdən yazır. Axı onu mən oxutmuşam. İndi Sizin tələbənidir.

- Çox yaxşı tanıyıram. Ən yaxşı oxuyan tələbələrımızdəndir. Demək, Siz mənə kömək edə biləcəksiniz.

...Yatmağa hazırlaşan Cahandar ağa nöqərlərdən ot tayasına od vurulduğunu eşidən kimi çırağı söndürdü. Belə hallarda düşmənin pusquda dayanıb qapını gözlədiyini yaxşı bildiyindən, tufəngi götürüb pəncərədən bayıra atıldı. İtlərin qəzəblə hürdükləri tərəfə bir-iki güllə atdı. Qaranlıqdan onun atəşinə atəşlə cavab verdilər. Cahandar ağa tətbiyi bir də çəkib yenidən nişan almaq istəyirdi ki, itlər qaraltını qovub sahilə endirdilər.

O, səs-səmir kəsəndən sonra tufəngini çiyinə alıb ağır-ağır evə qayıtdı. Kişini fikir götürdü. Tez-tez "mənə sataşan kim olar?" - deyə özünə suallar verdi. Deyəsən, burda ayrı əl var. Bəlkə..." Cahandar ağa duruxdu. Mələyin əvvəlki ərinə indiyə qədər yadına salmadığına, bu barədə təzə arvadı ilə bir kəlmə danışmadığına özü də təəccüb etdi. "Elə o olacaq".

Nöqərlər geri qayıtdılar. Hamıdan sonra həyəətə girən Tapdıq atı dirəyə bağlayıb ağanın yanına gəldi. Cahandar ağa gözünü geniş açıb qapının ağzında dayanan nöqəri süzdü.

- Nə oldu?

- Tuta bilmədik, ağa, mən qabağını kəsənəcən özünü suya atdı.

Kişi papirosunu sümürüb otaqda gəzindi. Tapdıq cansız sükutdan yaxasını qurtarmaq üçün astaca dilləndi:

- Ağa, deyirəm, gülləniz boş çıxmayıb.

- Nədən bilirsən?

- Bundan, - deyə Tapdıq əlindəki yun başlığı göstərdi. - Qana bulaşmış.

.. Mələk ürəyinə qorxulu bir şey daman adamlar kimi əsə-əsə başlığı götürdü. Özü də hiss etmədən:

- Onundur! - deyə qışqırdı.

Cahandar ağanın dişləri kilidləndi. Mələk nə edəcəyini bilmədiyindən yumaq kimi büzüşdü.

..Kəndin ortasındakı təcədə, iri tut ağacının kölgəsində böyük bir mərəkə vardı. İndi də camaat böyük maraq və intizarla buraya toplaşmışdı. Cahandar ağa da burada idi.

Elə bu zaman Aleksey Osipoviçlə Əhməd mərəkəyə yaxınlaşdı. Aleksey Osipoviç mərəkədəkilərlə bir-bir əl tutdu. Cahandar ağaya yaxınlaşanda xeyli dayandı. Diqqətlə kişinin üzünə baxdı.

- Siz Əşrəfin atası deyilsiniz ki?

- Bəli, - Cahandar ağa yavaşca dilləndi və ayağa qalxdı. - Uşaq necədir, canı-başı sazdırımı?

- Təkdir, dostlarından ötəri yaman darıxır. Axı bizim məktəbdə Əşrəfdən başqa Göytəpədən heç kəs oxumur. Elə sizin kəndə ondan ötəri gəlmişəm. Gərək kömək edəsiniz, uşaqlardan seçib oxumağa aparaq.

Söhbət bu yerə çatanda aralığa sükut çökdü. Cahandar ağa nə cavab verəcəyini bilmədi.

Molla Sadıq da susub mənalı-mənalı camaatı süzdü. Onun təsbehi daha da bərkdən şaqqıldadı. Aleksey Osipoviç söhbəti başlamaq üçün ələ düşən fürsətin gedəcəyini görüb sükutu pozdu.

- Niyə susursunuz?
- Bizim kənddə oxumağa gedəsi uşaq yoxdur!
- Niyə yoxdur, var, - deyə Aleksey Osipoviçdən qabaq Əhməd dilləndi. - Onları oxutsaq, əməlli-başlı adam olarlar.
- Kimdir onlar?! - Molla Sadıq da bu dəfə qəzəblə dilləndi.
- Biri Osman.
- Kim? Osman! O ki, korafəhimin biridir. Üç ildə bir Quran ayəsini əzbərləyə bilmir, ondan oxuyan çıxar?
- Çıxar, niyə çıxmır?!
- Dərs deyən mənəm. Mən yaxşı bilirəm, yoxsa sən?
- Bilməsəm, demərəm. Bir də o cür ki siz dərs deyirsiniz, əlbəttə, uşaq heç nə başa düşməz.
- Ey, rus Əhməd, artıq-əskik danışma. Həddini bil, sonra peşman olarsan!
- Bəs Əli necə, o da fərasətsizdir?
- İkisi də bir bezin qırağıdır.
- Səlim də?
- İndi burda mənnən nə hinkir-minkir başlayıbsan?
- Acığın tutmasın, ay Molla Sadıq, - səhərdən söhbətə qulaq asan Gəmiçi Qoca astaca dilləndi. - Nəfəsin ağırdır. Uşaqlar səndən heç nə öyrənə bilmirlər. Elə bizim Çərkəz də üç-dörd il ayaq döydü, amma bir şey çıxmadı.
- Demək, Allah-taala özü sizi sirrinə vaqif eləmək istəmir.
- Allah- taalanın burada nə işi var, ay molla?
- Küfr danışma, kişi, hər şey Allahın əmri ilədir.
- Nə üçün dava-dalaş salırsınız? - deyə Aleksey Osipoviç mübahisə, edənləri sakitləşdirməyə çalışdı. - Əlahəzrət padşahımız özü müsəlman balalarının oxumasına icazə veribdir. Kəndlərin bir çoxunda yeni məktəblər açılıbdır. Sizin uyezddə də bu işə başlamaq lazımdır. Biz də sizdən ötəri çalışırıq. Qoyun uşaqlarınız oxusun.
- Nə olar. Biz padşahımızın fərmanına boyun əyməyə həmişə hazırıq. Ancaq bizi başa salın görək, o təzə məktəblər necə olacaq? Orada Quran oxunmayacaq?

- Oxunacaq, Molla Sadıq, niyə oxunmayacaq? Orada şəriət dərsləri də keçiləcək. Elə bizim Qoridəki seminariyada da şəriət dərsləri keçilir.

- Sünnilərlə şiələr bir yerdə.

- Yox, onu da nəzərə almışıq. Hərənin öz mollası var. Gündə üç öynə namazlarını da qılırlar. Biz heç kəsi dinindən döndərmək istəmirik.

Molla Sadıq gözlərini qıyıb, hiyləgərcəsinə Aleksey Osipoviçə baxdı. Sonra da ətrafdakıları süzdü.

- Yox, cənab, bu yollarla bizi aldada bilməzsınız. Xaçpərəstlərin islam milləti arasında təfriqə salmaq köhnə peşəsidir. Biz sizi yaxşı tanıyıırıq. İndi də uşaqları oxutmaq adı ilə başımızı tovlamaq istəyirsiniz. Aralığa çaxnaşma salmaq fikrindəsiniz. Ancaq onu bilin ki, belə işlər daha baş tutmaz. Biz uşaqlarımızı verən deyilik. Ay camaat, eşidirsinizmi?

Molla Sadıq əlini havada oynatdı. Aleksey Osipoviç beli xəncərli kişilərin qaşlarının üstünə qədər enmiş saçaqılı papaqları altından parıldayan qəzəbli gözlərinə baxdı. O, ağzını açmağa macal tapmamış Molla Sadığın yanındakı kişilərdən biri qabağa yeridi. Onun sallamalı kəməmindən asdığı iri xəncəri az qalırdı ki, belini üzüb salsın.

- Bura bax, bizə nə veribsən, ala bilmirsən? Qapı-qapı düşüb uşaqlarımızın başını niyə tovlayırsan.

- Mən ki onlara pislik eləmək istəmirəm.

- Sənin yaxşılığın da, pisiyin də bizə lazım deyil, rədd ol burdan!!!

Elə bil camaat buna bənd imiş. Kişi sözünü deyib qurtaran kimi hərə bir tərəfdən hoqquldamağa başladı.

- Biz uşaqlarımızın başından keçməmişik!

- Qoymarıq onların boynuna xaç salasınız!

- Ay camaat, qovun onu!

- Rus Əhmədi də ona qatın!

- Dinsizlər, çıxın kəndimizdən!

- Bizi də özləri kimi kafir eləmək istəyirlər! - Ay camaat, səbriniz olsun, bir az dayanın!

- Kəs səsini, rusdan dönmüş!

- Mən də sizin kimi müsəlmanam.

- Yalan deyirsən. Adını Əhməd qoysan da, kafırsən!

- Bu saat ikinizi də bir-birinə çataqlayıb, yağğandan başı aşağı Kürə atacağım.

Adamlar getdikcə qızıxdılar. Onların çoxu əlini xəncərə atıb, irəli cummağa bir balaca işarə gözlədi. Aleksey Osipoviç bunu aydın görsə də, geri çəkilməyin mümkün olmadığını dərk etdiyindən, özünü şax tutdu. O hələ bu cür qızıxmış adamlarla üz-üzə gəlməmişdi. Başqa kəndlərdə ona qulaq asmış, üstəlik də kömək etmişdilər. Ancaq bu

saat onun həyatı belə təhlükə altında idi. Kürün sahilindəki bu ucqar kəndin adamların başa salmaq, görünür, o qədər də asan deyildi. Əhməd də çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. O, Göytəpəyə gələli az-çox xasiyyətinə bələd olduğu kəndlilərin belə səbrsiz olacağını, hətta qana susayacaqlarını təsəvvür etmirdi. Şübhəsiz, burada bir əl var idi. Görünür, Molla Sadıq bütün gecəni yatmamışdı. Yoxsa camaat birdən-birə yuvası dağıdılmış an kimi qəzəblənməzdi. Əhməd qorxdı. Bir hadisə olan kimi Kürü keçib, özlərini meşəyə verən, divan-dərə tanımaq istəməyən bu adamlar fitvaya uyub nə desən, edə bilərdilər. O, gözaltı qonağını süzdü. Aleksey Osipoviçin rəngi köynəyinin ağ yaxalığından seçilmirdi. Hücuma keçən kəndlilər onları tut ağacına doğru sıxışdırdılar. Əhməd hər ehtimala qarşı qabağa keçdi. İlk zərbələrin qarşısını almaq, ya da camaatı sakitləşdirmək üçün bir-iki söz deməyi lazım bildi.

- Ay camaat, hay-haray nəyə lazımdır, uşağınızı vermirsiniz, verməyin, daha aləmi başınıza niyə tökürsünüz? Biz dedik, məsləhətləşək, demədik, dava eləyək. Ağlınızı başınıza yığın.

- Bizə ağıl öyrətmə! Taqsırın hamısı sən dinsizdədir. Bu rusu tovlayıb gətirən də sənsən. Əvvəlcə elə səni doğramaq lazımdır!

Aleksey Osipoviç Əhmədin qolundan çəkib geri dartdı. Özü qabağa yeridi. Şapkasını çıxarıb, içini dəsmalla quruladı. Bir müddət sakitcə dayanıb camaatın susmasını gözlədi.

- Biz heç kəsi öz dinindən döndərmək istəmirik. Bizim məqsədimiz sizin uşaqlarınızı oxutmaq, onlara elm öyrətməkdir. Onları savadlandırmaqdır. İndi zaman dəyişir. Elmsiz adam kor kimidir. Gərək siz uşaqlarınızı bədbəxt olmağa qoymayasınız.

- Biz oxumamışıq, dünya uçub? Uşaqlarımız da oxumasa, yeməyə çörək tapmayacaqlar? Lazım deyil sizin oxutmağınız!

- Biz sizin xeyriniz üçün çalışırıq. Bizə kömək etmək əvəzinə, molla Sadığın fitvasına nəhaq uyursunuz.

- İndi də molla sənə sataşırısan? - deyə bayaqkı xəncərli kişi onun sözünü kəsdi. - Əlim-ayağım dəyməmiş rədd ol burdan!!!

- Aleksey Osipoviç, nəhaq yerə fitva verirsiniz, getsəniz məsləhətdir. - Fitvanı o yox, Siz verirsiniz!

Molla Sadıq dodaqucu gülüb, Əhmədi başı ilə camaata göstərdi.

- İndi gördünüz bu işlərin mayeyi-fəsadı kimdir?

Molla Sadığın təmkinlə söylədiyi bu sözlər adamları yerindən oynatdı. Onlar Əhmədlə Aleksey Osipoviçi tut ağacına qısnadılar. Əhməd artıq gözləməyin mümkün olmadığını yəqin etdi. Hər ehtimala qarşı cibində gəzdirdiyi naqanın dəstəyinə əl uzatdı.

Bayaqdan papirosunu papirosun oduna yandıran Cahandar ağa dözə bilmədi. Tüfəngi dizinin üstündən götürüb ayağa durdu. Qızıxmış camaatın önünə gələn Molla

Sadıqın qabağını kəsdi. Onun zəhmli baxışlarından ehtiyat edib, ayaq saxlayanlar tərəddüd içində dayandılar. Cahandar ağanın yoğun səsi eşidildi:

- Geri durun!

Camaat burulğan kimi burulub yerindəcə fırlandı.

- Geri durun, deyirəm sizə!!!

Onlar tərəpənmədilər. Cahandar ağa çaxmağı hərleyərək gülləni lüləyə verdi.

- Fikriniz nədir, yoxsa könlünüzə Sibir düşüb? Bəs bunun sonrasından qorxmursunuz? Sabah atlı kazaklar tökülüb gələndə cavab verə biləcəksiniz? Hə, niyə dinmirsiniz? Sizi bir-birinizə çataqlayıb atın döşünə salanda bu Molla Sadıq qabağa dura biləcəkmiz? Sizdən soruşuram, onda harayınıza çatan olacaqmı?!

Adamlar qımışdılar. Addım-addım geri çəkilib gözlərini Cahandar ağaya zillədilər. Nə edəcəklərini bilmədən tərəddüd içində dayandılar. Bunu hiss edən Cahandar ağa da səsinin ahəngini dəyişib, məzəmmətə keçdi:

- Adam bir iş görəndə fikirləşər. Hər yetənin sözünə baxıb toy toğlusu kimi ortalığa düşməz. Bir də, qonağa əl qaldırmazlar.

Molla Sadıq gördü ki, bir az bundan əvvəl irəli atılanlar geri çəkildilər. Cahandar ağanın sözlərini eşidib susdular. O özünün məğlub olduğunu hiss etsə də, sözündən dönmək istəmədi. Sinəsini gərib, Cahandar ağanın üstünə qabardı.

- O, qonaq deyil.

- Qonaqdır.

- Kimin qonağıdır?

- Mənim.

- Sənin?

- Bəli. İndi kimin hünəri var, qabağa çıxsın!

- Elə sənin kimiləri deyilmi camaatın evini yıxan.

- Ə, cadugər haramzada, dilini qarnına qoy!

- Artıq-əskik danışma. Öz oğlunu dinsiz eləməyin yetmir, indi də başqasının...

- Ə, xalq səni özünə vəkil eləyib? Nə düşmüşən ortalığa?

- Bəs sən niyə düşmüşən? Niyə qoymursan, bu dinsizləri qovaq getsin? Yoxsa təzə qudan Gəmiçi Qocanın qardaşı oğlu Osmanı da oxumağa göndərəcəksən, hə?!

- O mənim öz işimdir!

- Səni özbaşına qoymazlar!

- Kim qoymaz?

- Tapılar.

- O hansı köpəkoğludur, gəlsin görüm?

Molla Sadıq çiyindən sürüşüb düşən əbasını düzəltdi. Əlindəki təsbehi saqqalı bərabərinə qaldırıb, səsinə dəyişdi.

- Yekə kişisən, ağzını təmiz saxla.
- Kəs səsini, dıncıra süzən qurumsaq!

Molla Sadıq Cahandar ağanın qıllı qaşları altından üzünə zillənən qan sağılmış gözlərinə baxa bilmədi. Onun iri qalın dodaqlarının səyridiyini, barmağının tufəngin tətəyində titrədiyini görəndə sözünün dalını qısdı. Hələ uşaqlıqdan xasiyyətinə bələd olduğu, balaca vaxtı bir yerdə oynayanda dəfələrlə yumruğunun dadını gördüyü Cahandar ağanın zəhmi onu basdı. Demək istədiyi söz ilişib boğazında qaldı. Müsahibinin dodağının bir balaca tərپənməsinə bənd olan Cahandar ağa da susdu. Mollanın dillənməyə təqəti olmadığını yəqin etdikdən sonra barmağını tətikdən çəkdi.

- Ağır otur, batman gəl. Burada səndən başqa da kişi var.

Molla Sadıq hirsli camaatı süzüb, mərəkədən uzaqlaşdı. Beş-on saqqallı kişi də onun arxasınca getdi. Aralığa dava düşsə, vuruşmağa hazır olanlar yarıya qədər siyirdikləri xəncəri şaqqıltı ilə qınına saldılar. Cahandar ağa qohumlarını gözaltı süzüb arxayınlaşdı. Aleksey Osipoviçlə Əhməd də dərinədən nəfəs aldılar. Əhməd dilinin ucu ilə qaysaqlanmış dodağını isladib, ovcunda sıxdığı naqanın dəstəyini buraxdı. Camaatın sakitləşdiyini və bir daha qalmaqal salmayacaqlarını yəqin etdikdən sonra Cahandar ağa yenə əvvəlki yerinə qayıtdı. Çiyini tut ağacına söykədi. Əsəblərini sakitləşdirmək və həyəcanın ətrafdakılara bildirməmək üçün yenidən papiros eşdi. Bir-iki dəfə dərinədən nəfəs aldıqdan sonra üzünü Əhmədə tutdu:

- A bala, adam bir iş görəndə əvvəlcə məsləhətləşər. Yoxsa durduğun yerdə özünü də xataya salmışdın, bizi də. Bu kişini də ortalıqda biabır elədin. Qərib adamsan, hər şeyə baş qatma. Qanmaz adam çoxdur, əllərindən nə desən gələr.

- Mən ki onlara pislik eləmirəm.

- Sözümə qulaq as, - deyə Cahandar ağa səsini ucaltdı. – Mənim söz güləşdirən adamdan xoşum gəlməz. Bir işin olanda əvvəlcə mənə de. Hər yetənlə ağız-ağıza vermə. Əşrəfin dostu məndən ötəri də əzizdir, bildinmi?

- Çox sağ olun.

Aleksey Osipoviç köynəyinin yaxasını açdı. Qalstukunu boşaldıb əlindəki dəsmalla tərini sildi. Sonra da adəti üzrə şapkasının içini qumladı. Dağılıb gedənlərin arxasınca xeyli baxdı. Böyük kədər və hüznə başını buladı.

- Mən belə gözləməyirdim. Deyəsən, adamlarınız yaman xatalı imiş.
- Onlarda günah yoxdur. Təxsirin hamısı o mürid köpəkoğlundadır.
- Təəssüf ediləsi haldır. Ancaq nə etməli, görünür, əliboş qayıtmalı olacağam.

Cahandar ağa sakitcə cavab verdi:

- O barədə sonra fikirləşərik.

Mərkəkədəkilər dağılışdılar. Bəli, xəncərli kişilərin çoxu kəndin dolama cığırlarında görünməz oldu. Tut ağacının ətrafında yalnız Cahandar ağanın qohumları qaldı. Aleksey Osipoviç fikirli-fikirli papiros çəkən Cahandar ağaya yaxınlaşdı.

- Çox sağ olun. Əgər Siz olmasaydınız, deyəsən, salamat qurtara bilməyəcəkdik. Sizə minnətdaram. Əsrəfə sözünüz yoxdur ki?

Kişi oğlunun adını eşidəndə qaşlarını çatıb ağır-ağır qonağa baxdı. Bir az bundan əvvəl baş verən hadisədən xəcalət çəkdiyindən nə edəcəyini belə müəyyənləşdirə bilmədi.

- Getmək istəyirsiniz?

- Bəli.

- Nə vaxt?

- Elə bu saat. Yolçu yolda gərək, onsuz da yaman gecikmişəm.

- Tələsməyin.

- Fayton gözləyir, ertəykən yola düşsək, yaxşıdır.

- Darıxmayın, - deyə Cahandar ağa ona cavab verdi, sonra da üzünü cavanlardan birinə tutdu:

- A bala, get o atın cidarını aç, bura gətir. Sonra da qaç evə, xəbər ver ki, qonağımız var. Başa düşdünmü? Uşaqlara da tapşır ki, hazırlaşsınlar, yola çıxacaşıq. Hə, indi durun evə gedək.

- Zəhmət çəkməyin.

- Durun gedək. Bu kəndə gələn qonaq mənim evimdə çörək kəsməmiş gedə bilməz.

- Sözün düzü...

- Gedək evə. Orada danışib məsləhətləşərik.

Aleksey Osipoviç dönüb Əhmədin üzünə baxdı. Razılaşmaqdan başqa əlac olmadığını bilib susdu. Onlar tozlu yolun kənarındakı cığırla Kürün sahilinə doğru addımladılar. Cahandar ağa atını yedəkləmişdi.

Artıq ay batmışdı. Kəndin və çöllərin üzərinə qatı qaranlıq çökmüşdü. Elə bil hər şey daşa dönüb donmuşdu. Nə ötən böcəklərin səsi eşidilir, nə də bir az bundan əvvəl kəndə çaxnaşma salan itlər hürüşürdü. Həmişə Kür tərəfdən əsən meh də dayanmışdı. Sanki təbiət nəfəsini içəri çəkib susur, çəmənlə otlarını, kolların yarpaqlarını xışıldadıb mürgüləyən kəndi oyadacağından ehtiyat edirdi. Cahandar ağanın qəlbinə çökən dəhşətli qara fikirlərdən də qatı bir qaranlıq ətrafı çulğalamışdı.

İri bir qanqal topası Şahnigarın düz gözünün altına dəydi. Arvad özünü saxlaya bilməyib qışqırdı. Əlləri ilə gözünü tutub atın dırnağının dibinə çökdü. Qəmər fınxırıb yüyəni daha bərkdən çeynədi. Yalnız bu zaman Cahandar ağa fikirdən ayılıb, atın başını çəkdi. Şallaq yenə havada şaqqıldadı.

Getdikcə qanqal və sirkən xışiltısı azaldı. Nəhayət, araba yolunun narın və yumşaq tozu atın ayağının altında tappıldı. Şahnigar yüngül nəfəs alıb irəlilədi. O, qardaşının tərsliyini bildiyindən dinmirdi. Nə göz yaşının, nə yalvarışın, nə də ah-nalənin onu inadından döndərə bilməyəcəyini, əksinə, daha da höcətə salacağını anlayan Şahnigar susur, bu işlərin nə ilə qurtaracağını, yeganə qardaşının onu haraya apardığını dəhşət və səbirsizliklə gözləyirdi. Bir də o, qardaşına nə deyə bilirdi? Axı Cahandar ağa vaxtında ona xəbər vermişdi. "Bu müridlərə uyma" demişdi. Bəs Şahnigar ona niyə qulaq asmamışdı? Məgər qardaş bacının pis gününü istəyermi? Onun adının ləkələnməsinə dözərmə? Hələ mənə bu da azdır. Lap gözümdən boğazlanasıyam. Nahaq yerə ağılımı oğurladıb sözə baxdım. İndi nə olsun? Kimin ağzını bağlayacaqsan? Kimi başa salacaqsan ki, heç nə olmayıb. Sabah bütün kənddə zurna çalmayacaqlarmı? Yazıq qardaş, səni də dərddə saldım. İndi bilirəm nələr çəkirsən. Mənim kimi bacını Allah yerə soxsun, vaxtında sözünə baxmadım. Məni öldürsən də, azdır. Onun üçün deyiblər, böyüyün sözünə baxmayan böyürə-böyürə qalar".

Cahandar ağa isə fikrini cəmləşdirə bilmirdi. Əslinə baxsan, o heç fikirləşmirdi. Elə bil beyni, ürəyi keyimişdi. Bir yanını şaqqalayıb kəssən də, xəbəri olmazdı. Atın üstündə necə oturduğunu, haraya getdiyini də bilmirdi. Gözünün qabağında yalnız duman içində ağaran bacısı, bir də Molla Sadığın qaba, iyrənc sifəti dururdu. Dodaqları səyriyir, gözünün həlqələri tez-tez dolub-boşalırdı. O nə edəcəyini bilmirdi. Şübhə ac qurd kimi sinəsini gəmirib parçalayırdı. Nəfəsi darıxır, hava çatışmırmış kimi tez-tez köksünü ötürürdü. Ona elə gəlirdi ki, lap bu saat ürəyi partlayıb sinəsindən bayıra çıxacaqdır. Yumruq boyda olan bu at parçası sıxıldıqca nəfəsi boğazına yığılıb, oradaca düyünlənirdi.

Onun üçün bu dünyada hər şeydən əziz təmiz adla yaşamaq idi. "Kişi ki adamların gözünün içinə sax baxa bilmədi, ölsə, yaxşıdır. Gözükölgəli ömür sürməkdənsə, arvad kimi ləçək bağlamaq, mərəkə içinə çıxmamaq məsləhətdir. Beş gün yaşa, amma gözükölgəli olma. Bu dünyada təmiz ad saxlamaq çox çətindi. Adına söz deyildimi, qurtardı. Ondan sonra nə qədər çalışsan da, ləkəni təmizləyə bilməyəcəksən. Dilləri kəsmək, deyilən sözləri geri qaytarmaq ki mümkün deyil". İndi onun qorxduğu iş başına gəlmişdi. Bacısı onun adını batırmışdı. Necə deyərlər, papağını yerə soxmuşdu. Müridlərin meyxanasına getmişdi. Molla Sadığın, ya da başqa bir müridin əli ona dəymişdi. "Bəlkə də, ona heç nə olmayıb, tərtəməzdir. Amma kimi inandıracaqsan? Bundan sonra mən camaat arasına necə çıxacağam? Başına papaq qoyub necə gəzəcəyəm? Mərəkədə oturub necə söhbət edəcəm? Üzümə deməşənlər də, arxamca rişxənd edib, atamın goruna söyməyəcəklərimi? Kişilikdən dəm vurur, namusdan danışır, amma bacısından xəbəri yoxdur, müridlərin dinqırına süzür, - deməyəcəklərimi? Bundan sonra hər baxış, hər mənalı gülüş məni şübhəyə salmayacaqmı? Kaş sən heç yaranmayaydın! İndi mən nə edim? Dərdimi kimə açım?"

Lap yaxından bir quş qalxdı. Günəşin zərrələri altında sinəsi və kiçik qanadları parıldayan quşçıqaz havalanmış kimi süzüb bir-iki dəfə mayallaq vurdu.

Şahnigar ixtiyarsız olaraq əlini gözünün üstünə qoyub ayağa qalxdı: mavi ənginliklərə doğru baş alıb gedən quşu gözdən itirməməyə çalışdı. Birdən haradansa peyda olan ley onun üstünə cumdu. Yazıq quş tərpnə bilmədi. Havada lələklər oynadı. Şahnigar ağzını açıb qışqırmaq istədi. Ancaq nəfəsini çəkə bilmədi. Meşə uğuldayıb saqqıldadı. Kürəyinin arası od tutub yandı. Nə üçün gözündən tüstü çıxdığını başı gicəllənib səldirlədiyini bilmədi. Yıxılmamaq üçün suyun kənarındakı balaca yulğun kolundan yapışdı. Qanrılıb geri, qardaşına baxdı. Bir an, yalnız bircə an onların gözləri bir-birinə sancıldı. Şahnigarın sifətində gülüşdən çox məzəmməti andıran bir təbəssüm oynadı. Gözlər süzüldü. "Qurban olum, ay qağa, məni niyə..." Cahandar ağa bu sözləri güclə eşitdi. Şahnigarın təngildəyib fırlandığını və kökündən kəsilmiş ağac kimi göy otların üzərinə sərildiyini görmədi. Onun gözləri torlanmışdı. Yaş bəbəklərini qapamışdı. Bacısının son anda üzünə zillənmiş lal baxışı – durğun göl kimi sakit dayanan iri qumral gözləri, sifətindəki məzəmmət dolu təbəssüm beynində əbədi həkk olunmuşdu. Onun dodaqları titrəyə-titrəyə dediyi son sözlərdən başqa, qulağı heç nə eşitmirdi. Cahandar ağa bir-iki addım qabağa gəlib yerə sərilmiş Şahnigarın yanında dayandı. Kişi diz çökdü. Bacısının geniş açılmış bəbəklərində əyilib ovunu parçalamaq istəyən heybətli bir sifət gördü. Qıllı papaqlı, qıllı qaşlı, iri həbəşi dodaqlı bir adam onun özünə də yad gəldi. Birdən-birə hələ istisi soyumamış cəsədin üstünə sərilib hönkürdü.

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

Günorta üstünə yaxın xır yolunun aşağı tərəfindən, Acı dərənin yanındakı döngədən bir dəstə atlı kişi onların ardınca zıncırovlu bir fayton dikdirə qalxdı. Arxadan bir cərgə düzülmüş atlı gəldi. Xır yoluna səs düşdü. Kazakların böyründən sallanan və az qala yerə dəyən uzun qılınclarının dəmirləri və tufənglərinin lülələri parıldadı. Onlar əyinlərinə şabalıdı rəngli yun çuxa geymiş, başlarına iri qıllı papaq qoymuşdular. Papaqlarının ortasındakı qırmızı və başlıqlarını qotazları aydın seçilirdi. Fayton qapqara idi. Gün vurduqca parıldaırdı. Onun içində oturanlar da elə bil qızıla bürünmüşdülər. Çiyinləri, döşləri işım-ışım ısıldayırdı.

Dəstə kənddən xeyli aralandı. Camaat onların Tiflisə ötüb keçdiklərini yəqin edib arxayınlaşdı. Ancaq athılar gözlənilmədən burulub "Zayej"-in qabağında dayandılar.

Əhməd səs-küyə evdən çıxdı. O, yarlı-yaraqlı kazakları görəndə ani olaraq Peterburqu xatırladı. Bədənindən soyuq bir gizilti keçdi. Onların nə üçün bura gəldiklərini anlamadığından, xəyalına yüz cür qorxulu fikir gəldi. Atdan enib əlində qamçı oynadan enlikürək, ucaboy, saqqalı sinəsinə yayılmış kazak ona yaxınlaşıb, birdən-birə bağırırdı:

- Ey tatar, yaxşı yaman, kladi karman. Ni bilmez, ni bum-bum?

Bu acı, təhqiramiz söz elə bil Əhmədi silkələyib ayıltı. O, gözünü qarşısında dayanıb istehza ilə ona baxan kazakın üzünə zillədi və xalis rus dilində:

- Nə buyurursunuz? - deyə soruşdu.

Belini azacıq irəli əyib ayaqlarını aralayan və elə bil ki, Əhmədi udmağa hazırlaşan kazak qarşısındakı adamın təmkin və cavabından diksinib geri çəkildi. Gözləri qıyıldı və dönüb arxa tərəfdə dayanan yoldaşlarına baxdı.

Əhməd onun şaşırtdığını görüb daha qətiyyətlə dilləndi:

- Buyurun, mən sizi dinləyirəm.

Kazak vəziyyətini dəyişməli oldu.

- Gedək otaqları göstər, görmürsənmi pristav gəlib?

Onlar Əhmədi qabaqlarına qatıb içəri apardılar. Diqqətlə bir-bir otaqları gəzdilər. Hər tərəfi yoxladılar. Divardakı yazı taxtasını, skamyaları, xəritəni görəndə bayaqkı kazak yenidən bağırdı:

- Bu nədir?

- Özünüz görürsünüz.

- Onu demirəm. Bura "Zayej"dir, yoxsa məktəb?

- "Zayej"dir.

- Bəs nə üçün bunları buraya doldurmusan?

- Lazım olur.

- Lazım olur, lazım olur. Az danış. Stulları bayıra çıxart.

Kazakın sifəti dəyişdi. Az qaldı baxışları ilə Əhmədi yesin. Hətta əlini yuxarı qaldırıb şallağını belə hərləmək istədi. Ancaq pristavın eyvanda dayandığını görüb əlini saxladı.

Kazaklar stulları götürdülər. Eyvanda, məhəccərin qabağında kölgə yerə düzdülər. Pristav və yoldaşları əyləşdilər. Onlar kitellərinin yaxasını açdılar. Dəsmalla boyunlarını, şapkalının içini quruladılar. Pristav hətta daz başının tərini sildi. Kür tərəfdən əsən sərin meh otları, çiçəkləri sıgallaya-sıgallaya "Zayej"ə qədər gəldi. Elə bil eyvanda oturanları yellədilər.

Kazaklar heç nə soruşmadan Əhmədin axşam biçib gətirdiyi göy otu qucaqlayıb atlarının qabağına tökdülər. Sonra divar boyu sallağı oturub papiros eşdilər.

Pristav sakitcə Kürə, o üzdəki meşəyə, aralıqlardakı cələyə baxdı. Biçənəklərin otu, yarpaq açmış ağaclar, göylüklərdə qaçısan atlar, çilingağac oynayan uşaqlar onun diqqətini cəlb etdi. Dodaqları azacıq aralanıb gülümsündü. Deyəsən, kəndin mənzərəsi onun xoşuna gəldi.

Bayaqkı kazak əyilib pristavın qulağına nəsə dedi. O bir xeyli başını tərpətdi, sonra Əhmədi yanına çağırırdı. Bir az bundan əvvəl onun sifətini bürüyən təbəssüm yox oldu.

- Sən kimsən?

- Poçta işçisi.

- Ruscanı harda öyrənmişən?

- Peterburqda.

Pristav yerində qurcalandı. Onun altındakı stul cırıldadı. Qarşısında dayanan Əhmədi aşağıdan yuxarı, diqqətlə süzdü:

- Student olmusan?
- Bəli.
- Bəs sonra, sonra da qovublar, eləmi?
- Bəli.
- Nəyin üstündə?
- Bəzi kitablar oxuduğuma görə.
- Hm... da... tak... tak... Bəs buraya necə gəlmişən?
- - Göndəriblər.
- Burada da o kitablardan oxuyursan?
- Yoxlaya bilərsiniz, cənab pristav.
- Hm... da... Bəs buranı nə üçün məktəbə döndərmisən?
- Cənab pristav, uşaqlar hərdənbir yanıma gəlir. Darıxanda onlara yazı-pozu öyrədirəm. Özünüz bilirsiniz ki, bizim kəndlərdə məktəb yoxdur.
- Sən onlara tatarca yazmağı öyrədirsən?
- Yox, rusca.

Pristavın sifətinin ifadəsi yumşaldı. Əhməd onun gözlərindəki narazılığın yavaş-yavaş silindiğini hiss etdi.

- Hm... da... tak... tak... Səndən xoşum gəldi. Bəs sizdə çay tapılmaz?
- Qonaq gələnlərə hər şey tapılar.
- Elə isə bir samovar.

Əhməd otağa girib samovarı çıxartdı. Pristav tərini silə-silə özünü yellədi. Əhmədin samovara su tökdüyünü görüb dilləndi:

- Sən təksən, arvad-uşağın yoxdur?
- Yoxdur, cənab pristav.
- Yaxşı, sən gəl bura, çayı onlar qoyarlar.

Kazaklar dərhal samovarı gətirdilər. Çəlləkdən su doldurdular. Elə həyətin ortasındaca odun çıtıqlayıb samovara od saldılar. Pristav özünü xeyli yellədi, evvanda gəzindi, sonra gəlib bayaqkı yerində oturdu. Üzünü Əhmədə tutub astadan dilləndi:

- Camaatı buraya yığmaq lazımdır, vacib məsələ var. Sən uşaqlarla get, bütün kişiləri buraya çağır. Özün də bizə dilmanc olarsan.

Atlı kazaklar kəndə doluşdular. İtlər yad adamları görəndə zəncirdə dartınıb çırpındılar. Torpaq yolun tozu göyə qalxırdı. Kəndin üstünə çöküb duman kimi ətrafı kölgələndirdi. İsti yay günlərində tozu- torpağı göyə sovurub, burulğan kimi havaya qalxan bu boğanaqdan camaat vahiməyə düşdü. Kişilər daldalanmağa çalışdılar. Uşaqlar qaçib gizləndilər. Arvadlar heç üzlərini də göstərmədilər. Kənd suyu

sovrulmuş dəyirman kimi birdən- birə susdu. Gün bərk qızdığından, ancaq cırcıramalar səs-səsə vermişdilər. Kür isə çağlayıb- uğuldayır, cilovunu gəmirən at kimi finxırıb sahili döyəcləyirdi. Bu ölü sükutu hiss edən kazaklardan biri Əhməddən soruşdu:

- Camaat hanı, köçüblər?
- Yox.
- Bəs niyə görünmürlər?
- Sizdən qorxurlar.
- Niyə?
- Sizdən xeyir gözləmirlər.

Atlılar doqqazda dayandılar. Əhməd Cahandar ağanı çağırırdı. Kişi onun səsinə eşidən kimi sıçrayıb ayağa qalxdı. Tüfəngini əlinə aldı. Samanlığın belindən endi. Zəncirdə dartınan itlərə acıqlandı. Nökərlərdən qabaq özü doqqaza çıxdı. Bir xeyli yaraqlı kazaklara, sonra da Əhmədə baxdı.

- Xeyir ola, a bala?
- Pristav "Zayej"ə çağırır.
- Təkcə mən?
- Yox, bütün camaatı.

Cahandar ağa azacıq sakitləşdi. Sonra qanrılıb nöqərlərə səsləndi:

- A bala, atı yəhərləyin.

Kazaklar uzaqlaşdılar. Cahandar ağa evə gedib paltarını dəyişdi. Xəncərini belinə bağladı. Qoltuqaqtısını çiyninə keçirdi. Tüfənginin xəzinəsini yoxladı. Atı yəhərləyib həyətdə onu gözləyən Tapdığa yaxınlaşdı. Özü hər şeyi yoxladı, atın çəkirlərini bərkitdi. Ayağını üzəngiyə qoymazdan əvvəl üzünü Tapdığa tutdu:

- Siz də atlarınızı yəhərləyin, yaraqlarınızı da götürün. Bizim tayfadan kim varsa, hamısına xəbər elə. Dalımızca "Zayej"ə gəlin.

Tapdıq kişinin həyəcanlandığını başa düşdü.

- Nə olub, ağa?
- Elə bir şey yoxdur. Ancaq ehtiyatlı oğulun anası ağlamaz, divana etibar etmək olmaz.

Cahandar ağa sıçrayıb atın belinə qalxdı. Qəmər quş kimi səkib yola çıxdı...

"Zayej" in həyəti camaatla doldu. Göytəpə kəndində nə qədər başıpaçaqlı vardısı, hamısı pristavın hüzuruna gəldi. Kəndlilər tayfa-tayfa bölünüb öz ağsaqqallarının başına toplaşdılar. Nökərlər yedəklərində at kənardə dayandılar. Hamı həyəcanlı idi. Pristavın gəlişini hərə bir cür izah edir, xatanın özündən uzaq olmasını arzulayırdı. Pristav isə eyvanda sakitcə çay içir, altdan-altdan camaatı süzürdü.

Nəhayət, o ayağa durdu. Aşağı düşüb camaata doğru gəldi. Kazaklar stulu gətirib həyətin ortasına qoydular. Bir qabaq stolu da tapdılar. Pristav kəndliləri yaxına

çağırdı. Onlara işarə ilə oturmalarını əmr etdi. Camaat göy otluqda bardaş qurub çevrələndi. Cahandar ağa oturmadı. Yaxındakı ağaca söykənilib dayandı. Pristav onu, bir az kənarda, çiyində əba, təsbeh çevirən Molla Sadıqı və onlardan başqa da oturmaq istəməyən bir neçə adamı nəzərdən yayındırmadı.

Stolun üstünə bir qovluq qoydular. Pristav oradan möhürlü bir kağız çıxartdı. Oxumazdan əvvəl Əhməd yanına çağırdı:

- Cahandar ağa kimdir? - deyə amiranə səsle soruşdu.

Hamı dönüb ona tərəf baxdı. O tayfadan olan adamlar ayağa qalxdılar. Nökərlər atların yüyənini hazırlayıb dayandılar. Cahandar ağa gözlənilmədən ağır zərbə alan adamlar kimi bir anlığa özünü itirdi. Yer elə bil ayağının altından qaçıb ləngər vurdu. Onun qulaqları güyüldədi, gözlərinin qabağında qara dairəciklər oynadı. "Ağla gələn başa gələr", - deyə düşündü və ildırım sürəti ilə nə etməli olduğunu, aradan necə çıxacağını qərarlaşdırdı.

Pristav işarə ilə onu yanına çağırdı. Cahandar ağa tufəngi çiyindən çıxartdı və ağır addımlarla mərkənin ortasına gəldi. Kazaklar pristavın dövrəsində sıxlaşdılar. Onlar üz-üzə dayandılar. Cahandar ağanın qılı qışları gözünün üstünə endi, pristav onun zəhmli baxışlarının mənasını anlamasa da, başını tərpedib gülümsündü. "Xalis Şamildir", - deyə ürəyindən keçirdi. Sonra yanındakı stulu göstərdi. Cahandar ağa oturmaq istəmədi. Pristav üzünü Əhmədə tutub dedi ki, "onu başa sal, qoy otursun". Cahandar ağa Əhmədin izahından sonra stulu kənara çəkib əyləşdi. Bir az sakitləşsə də, səksəkəli qaldı. Gümüş qutusunu çıxarıb papiros eşdi.

Pristavın səsi yenidən eşidildi:

- Molla Sadıq kimdir?
- Mənəm.
- Gəl bura.

Molla Sadıq əbasını düzəltdi. Təsbehini çevirə-çevirə o biri tərəfdən pristava yaxınlaşdı. Cahandar ağa ilə yanaşı düşmək istəmədi. Pristav ona da yer göstərdi. Sonra üzünü Cahandar ağanın, hələ də ayaq üstündə dayanan qohumlarına tutdu:

- Siz niyə qalxmısınız, oturun.

Əhməd onun dediklərini tərcümə etdi. Cahandar ağa baxışları ilə onlara icazə verdi.

Pristav kəndin bütün ağsaqqallarını çağırdıqdan sonra əlindəki kağızı yerə qoydu. Ətrafında oturanlara baxdı. O, yerli qayda-qanunları öyrənməyə çalışan məmurlardan idi. Bilirdi ki, hər xalqın zəif və qüvvətli cəhəti var. Bunları öyrənir və yeri gələndə onlardan bacarıqla istifadə etməyə çalışırdı. O başa düşmüşdü ki, kəndlərdə hələ tayfa və nəsilər var, onların ağsaqqalı nə desə, ona tabe olurlar. Bir də bu tayfaların özlərinin arasında da ziddiyyətlər var. Yeri gələndə bunlardan da istifadə etməyi pristav nəzərdən qaçırmamağın faydalı olduğunu yəqinləşdirmişdi. İndi, Göytəpəyə gəlməzdən əvvəl, pristav bu kəndin varlı və nüfuzlu adamlarını müəyyənləşdirmişdi. Onun məqsədi həmin adamları ələ almaq və nə iş görsə, onların yardımından istifadə

etmək idi. O, fikrində yanılmadığını, elə siyahını götürüb Cahandar ağanın adını oxuyanda camaatın bir hissəsinin təlaşla ayağa qalxdığını görən kimi anladı. O həm də bu yolla kənddə kimin güclü, kimin zəif olduğunu müəyyənləşdirdi. Pristav çox yaxşı bilirdi ki, bu adamlarla hələ çox görüşəcəkdir.

Pristav ayağa durdu. Bir xeyli sükutla dayanıb, onun nə deyəcəyini gözləyən göytəpəliləri nəzərdən keçirdi:

- Camaat, Kürün o üzündəki meşə bundan sonra padşahın ov yeri olacaq. Oraya yaxın getmək, qoruğa girmək qadağandır. Sizi xəbərdar edirəm, kim qanunu pozsa, icazəsiz o tərəflərə hərhlənsə, meşədə ov eləsə, cəzalanacaq. Ələ keçəni birbaşa Sibirə göndərəcəyəm. Qoruğun keşikçilərinin sözlünə baxmayanlar yerindəcə güllələnəcək.

Pristav susdu. Sözlünün camaata necə təsir etdiyini yoxlamaq məqsədi ilə adamları bir-bir gözüaltı süzdü. O gördü ki, hamı təəccüb içindədir. Ağsaqqallar fikirli-fikirli başlarını aşağı salmışdılar. Cahandar ağa isə papirosunu tüstülətdirdi, Molla Sadıq isə təsbəh çevirməyə ara vermirdi. Elə bil camaatın üstünə su ələnmişdi.

Əhməd pristavın dediklərini tərcümə etdikdən sonra Molla Sadıq adəti üzrə əbasını çiyində düzəltədi, Quran oxuyacaqmış kimi bir-iki dəfə öskürüb boğazını arıtladı:

- Cənab pristav, o yerlər dədə-babadan bizim kəndin olub. Malımız, binələrimiz ora ilə dolanıb, indi camaat neyləsin?

Pristav molladan bu cavabı gözləmişdi. Ona görə bir az duruxdu. Doğru sözə cavab tapa bilmədiyindən, azca səsinə ucaltdı:

- İndiyəcən nə olubsa, onunla işim yoxdur. Bu gündən sonra qoruq tərəfə heç kim ayaq basmamalıdır.

- Belə çıxır ki, biz sizə borcluyuq, - deyə Cahandar ağa sakitcə sözə başladı, - sizin dediyinizi necə başa düşək, cənab pristav, yersiz gəldi, yerli qaç?

- Cahandar ağa, mən sizi ağıllı adam hesab eləyirdim, bu nə sözdür, danışsın? Bu mənim yox, qubernatorun əmridir. Mən buraya sizdən icazə almağa gəlməmişəm.

- Bə onda bizi buraya nəyə yığıbsan?

- Əgər siz dinc dayansaydınız, mən nə buraya gələrdim, nə də sizi çağırırdım.

- Biz nə eləmişik?

- Bu saat bilərsiniz. Pristav üzünü camaata tutdu və səsinə ucaltdı:

- Sizin kənddən seminariyada oxuyan varmı?

Camaat dinmədi. Hamı bir-birinin üzünə baxdı. Göytəpəlilər başa düşdülər ki, pristav Əşrəfi axtarır. Bəlkə də bu qədər atlı kazak töküüb gəlib ki, onu aparsın. Heç kəs, Cahandar ağanı istəyən də, istəməyən də buna razı olmazdı.

Cahandar ağa pristavın nəyə işarə etdiyini və söhbətin haraya gətirib çıxaracağını anladı. O hələ Kürün sahilində kazaklarla toqquşanda bilmişdi ki, bu məsələ belə qalmayacaq. Cahandar ağa heç nə sezdirmədən gözüaltı öz adamlarına, lap kənarda

dayanan Şamxala, Əşrəfə baxdı. Tapdığıın həyəcanla ətrafa boylandığını gördü. O, başa düşdü ki, göytəpəlilərin heç biri onu ələ verməyəcək, heç kəs Əşrəfin adını çəkməyəcək. Kişi daha da ürəkləndi.

Pristav sualını təkrar etməli oldu:

- Yenə soruşuram, sizin kənddən seminarıyada oxuyan varmı?
- Var.
- Kimdir?
- Mənim oğlum.

Pristav gözləmədiyi bu cavabdan sonra bir xeyli necə hərəkət edəcəyini münyənələşdirə bilmədi. Cahandar ağa gözüünü zilləyib onun sonra nə deyəcəyini gözlədi. Pristav bunu duydu. Həm təəccüb, həm də qəzəb dolu səsle dilləndi:

- Onun nə iş tutduğunu bilirənmı?
- Yox.
- Məşədə kazakların yolunu kəsib.
- Bəlkə kazaklar onun yolunu kəsib?
- Kazaklar quldur deyil.
- Mənim oğlum da quldur deyil.

Pristav elə bilirdi ki, Cahandar ağa oğlunun taqsırkar olduğunu boynuna alacaq, bəlkə də, xahiş edəcəkdiki, onun günahından keçsin. Ancaq Cahandar ağa pristavın gözlədiyiinin əksinə, az qalırdı ki, onun özünü günahlandırın. Pristav səsinə bir az alçaltdı və sinayıcı nəzərlərlə Cahandar ağanın üzünə baxdı:

- Demək, onda taqsır yoxdur?
- Olsa, özüm tənbeh ələyərdim.

İndiyə qədər yalnız deyilənləri tərcümə edən və söhbətə qarışmayan Əhməd dözə bilmədi:

- Cənab pristav, torpaq kəndlinin çörəyidir. Bunu onun əlindən almaq böyük cinayətdir. Həmin meşə Kür ətrafındakı kəndliləridir və onlar həmin meşə ilə dolanırlar.

- Sən bu işlərə qarışma.

- Axı mümkün deyil. Siz biçənəklərə keşikçi qoyubsunuz, yolları kəsibsiniz ki, burdan gəlib-getməyin. Bəs camaat neyləsin, göylə uçsun?

Pristavın əlləri xəfifcə əsdi. Boynundakı damarlar şişdi. Onun səsinə qəzəbdən çox istehza duyuldu:

- Təklifin nədir, cənab Peterburq studentı?

- Bəs Sizin təklifiniz nədir, cənab pristav?

- Mənim təklifim aydındır: Bu gündən sonra heç kəs o tərəflərə ayaq basmayacaq.

- Bu mümkün deyil.

- Necə, hökumətlə hökumətlik eləyəcəksiniz? Könlünüə Sibir düşüb? İstəyirsiniz ki, balalarınız yetim qalsın?

- Hədə- qorxu lazım deyil, cənab pristav, ayda, ildə canişinin kefi durub bir dəfə ova çıxacaq deyin, camaatın yerini əlindən almazlar.

Bu, ədalətsizlikdir. Əgər padşah bunu bilsə, sizi cəzalandırar.

Pristav Göytəpəyə yola düşəndə elə zənn etmişdi ki, camaatın üstünə təpinən kimi hamı qorxub geri çəkiləcək, kazakları meşədə ağaca sarıyan adamları dərhal tapıb tutacaq, kazakların qabağına qatıb həbsxanaya göndərəcəkdİ. Amma indi gözləmədiyi bu vəziyyətdən çaşıb qalmışdı.

- Cənab student, bəlkə padşahı çağıraraq, gəlib sizdən icazə istəsin.

- Nə olar, öz təbəələrinin qeydinə qalmaq padşahın borcudur.

- Kəs səsinİ! - Pristavın elə bil beyninə qan vurdu, gözləri az qaldı hədəqəsindən çıxsın.

- Bu saat qollarını bağlatdırıb, sallam atın qabağına!

Əhmədin dodağı azacıq qaçdı. Gözlərində qəzəb qarışıq bir istehza dolaşdı. Özünü ələ aldı və səsinin titrəməsinİ bürüzə vermədi:

- Məni hədələməyin, cənab pristav, belə şeyləri çox görmüşəm

- Yox, az görmüsən. Vaxtında sənin başına ağıl qoysaydılar, indi belə danışmazdın.

Əhməd gərgin döyüşdən çıxmış adam kimi dərindən nəfəs alıb gülümsündü:

- Düz iş görmürsünüz, cənab pristav, adam gəmidə oturub, gəmiçi ilə dava eləməz.

Pristav başa düşdü ki, bu kənddə Əhmədlə belə açıq danışmaq onun xeyrinə olmayacaq. Camaatın gözü qabağında məğlub olub geri çəkilməsi isə mümkün deyildi.

Göytəpəlilərin ağsaqqalları Əhmədin cəsarətinə təəccüb edirdilər. Camaat indiyə qədər Əhmədə yazıq, qərib, öz başını dolandıran bir adam kimi baxırdı. İndi isə o, birdən-birə göytəpəlilərin gözündə böyüyürdü. Elə bil pristav da bunları başa düşürdü.

- Nə demək istəyirsən?

- Bizi incitməyin.

Pristav susdu. Əhmədi sakit baxışlarla gözaltı süzdü. Əslində o elə kəndə gəlib Əhmədlə söhbət elədiyi ilk anda ondan şübhələnmiş və qərara almışdı ki, şəhərə qayıdan kimi onun adını şübhəli adamlar siyahısına yazsın, ayrıca bir qovluq düzəltsin və Əhmədin üzərinə nəzarətçi qoysun. O, belə bir əqidədə idi ki, əgər sənə tapşırılan qəzada rahatlıq olmasını istəyirsənsə, gərək məktəbdən qovulmuş studentləri gözdən qoymayasan. Xüsusən də, Peterburq tələbələrini. Ancaq, deyəsən, pristav daha ciddi hərəkət etməli olacaq və Əhmədi elə indi cəzalandıracaqdı.

O, kazaklara baxdı. Bayaqqı qılıpapaq, yekəpər kazak irəli çıxdı.

Pristavın səsi xırıldadı:

- Bunun qollarını sarıyın.

Cahandar ağa sıçrayıb ayağa qalxdı. Göytəpəlilər işarə gözləyirmiş kimi yerlərindən atıldılar. Adamların cərgəsi sıxlaşdı. Bir az bundan əvvəl bölük-bölük, tayfa-tayfa oturan kəndlilər zəncir halqası kimi birləşdilər. Cahandar ağa ilə kazak döş-döşə dayandı. Hər ikisinin qıllı qaşı aşağı enib gözlərinin üstünü örtüdü. Onların bəbəkləri genişləndi.

- Biz onu vermərik, cənab pristav.

- Necə yəni vermərik, mən sənin oğlunu da, onun yoldaşlarını da istəsəm, bu saat qabağıma qataram. Özbaşınasınız?

- Özbaşına deyilik, amma elin qayda-qanunu da var.

- Siz mənə qanun öyrədəcəksiniz?

- Pristav, mən deyirəm, dava-dalaşsız, bir-birimizi başa düşək. Tərsinə çəksək, höcətləşsək, iş pis olar. Sən bizi ayağı çarılıqlı görmə.

Pristav əlini geri yanında çarpazladı. Pəncəsi üstə qalxıb bir-iki dəfə yerində silkələndi. Onun döşündəki medallar bir-birinə dəyib cingildədi.

Paqonunun zər baftalı qotazları parıldadı.

- İndi nə edək deyirsən, Cahandar ağa?

- İstəsəniz, məsləhətləşib dil taparıq.

- Yaxşı, geri durun.

Kazaklar geri çəkildilər.

* * *

Allahyar Köçəri kəndinin binələrində, Həsən ağanın alaçıqında oturub böyük intizar və təlaşla Salatını qaçırtmaq üçün göndərdiyi adamların qayıtmasını gözləyirdi. Onun fikri dağınıq idi. Düz bir həftə idi ki, nə gözüne yuxu gedir, nə də boğazından bir tikə çörək keçirdi. Allahyar, nəhayət, əlinə fürsət düşdüyünə və düşməninə intiqam alacağına sevinirdi. Tez-tez ürəyində Cahandar ağanı yamanlayırdı. "Adamın anasını belə ağladarlar. Sən mənim arvadımı apardın, mən də əvəzində sənın doğma qızını gətirib rüsvay eləyəcəyəm".

Əslində Salatını götürüb qaçmağı onun ağılna Molla Sadiq salmışdı. On gün bundan əvvəl Allahyara sifariş yollamışdı ki, "başını orada islat, burada qırxdır". Allahyar bu xəbəri eşidən kimi atını minib, birbaşa yaylağa gəlmişdi. Onlar dağ kəndlərinin birində görüşmüşdülər. Molla Sadiq binələrdə kişilərin az olduğunu, hamının arana, biçinə getdiyini ona xəbər vermişdi. Cahandar ağa yox idi. Belə fürsət ələ düşməzdi. Allahyar molların məsləhəti ilə on nəfər adam tapıb danışmış, onları qızın dalınca göndərmişdi. Özü isə Həsən ağanın yanına gəlmişdi. Onun məqsədi bir neçə günlüyə buralarda daldalanmaq idi. O çox gözəl bilirdi ki, qızı axtaracaqlar. Əgər

Salatını öz kəndlərinə aparsa, dərhal ələ keçərdi. Burada, ağlagəlməz yerdə isə bir neçə gün qala bilərdi. Ona elə bu da bəs idi. Allahyarın məqsədi Salatını özünə arvad eləmək deyildi. O istəyirdi ki, Cahandar ağa onun arvadı ilə kef çəkdiyi kimi, bu da bir həftə, on gün Salatınla kef çəksin, sonra isə qızı üzükara halda geri qaytarsın. Bəlkə də, başına daha betər pisliklər gətirsin.

Allahyarın çayı çoxdan soyumuşdu. Həsən ağa sakitcə onu süzür, arabir də dodaqaltı gülürdü. O özü də belə hal keçirmişdi. Arvadı Yəmən xanımı ona vermək istəməyəndə götürüb qaçmağa adam göndərmişdi. Əslində qız özü də qaçmağa hazırlaşmışdı. Ancaq qızı gətirənə qədər Həsən ağa durub dincələ bilməmişdi.

- Ə, nə olub, nə qəm dəryasına batıbsan?
- Qorxuram əliboş qayıdalar.
- Beh veribsənmi?
- Hərəsinə bir qızıl onluq.
- Onda ürəyini buz kimi sərin saxla. Özlərlər, amma puldan keçməzlər.

Onların peşəsi mal oğurlayıb, qız qaçırtmaqdır.

- Orası elədir, amma yenə ürəyim narahatdır.
- Narahat olma.

Onlara yenə çay verdilər. Allahyar stəkanı götürüb bir-iki qurtum içdi. Elə bu vaxt səs-küy qalxdı. İtlər bərkədən hürdü. Bir dəstə atlı binəyə yaxınlaşdı. Onlar alaçıqın qapısında dayandılar. Salatını yerə düşürdülər. Həsən ağanın arvadı gəlini ilə köməkləşib əli, ayağı bağlı Salatını öz dəyəsinə apardı. Basqınçıların başçısı alaçığa girdi, Allahyar dərhal ayağa durdu.

- Gətirdinizmi?
- Gətirdik, amma bizə yaman baha başa gəldi. - Necə?
- Atımızın birini vurdular. Yoldaşlarımızdan da ikisi yaralandı.
- Heç nə olmaz.
- Yaxşı, bizim haqqımızı ver, qaranlıqkən aradan çıxacaq.
- Qız hanı?
- Xanım dəyəyə apardı.

Allahyar əlini cibinə saldı. Əvvəlcədən ayırıb hazırladığı pulu çıxartdı:

- Al, özünüz bölüşərsiniz.
- Bu azdır. Yaralananlar heç, gərək atın da pulunu verəsən.
- O mənim işim deyil.
- Sonra peşman olarsan.
- Nə demək istəyirsən?
- Bir sözdü, deyirəm, fikirləş.

Allahyar qarşısında dayanan adamın saçaqılı papağına, tüklü sifətinə baxdı. Bir xeyli təriddüd içində dayandı. Onun fikrindən nələr keçirdiyini bilmək istədi. Həsən ağa araya çökən sükutu zarafatıyana tərzdə pozdu:

- Kişini yola sal, könlü balıq istəyən gərək suya girsin.

Allahyar dinməz-söyləməz əlini cibinə saldı. Atın pulunu da verdi.

Yalnız bundan sonra basqınçıların başçısı onlarla xudahafizləşdi.

- Salamat qalın.

Onlar gedəndən sonra Allahyar bir az sakitləşdi. Həsən ağa qonağının gözlərində vəhşi bir hərisliklə sevincin qarışığını gördü. Dodaqaltı gülümsəyib döşəkcənin üstünə uzandı.

Salatın xeyli özünə gələ bilmədi. Yəmən xanım dəyənin ortasında huşsuz uzanan qıza təlaşla baxdı. Onun əlini, ayağını açdı. Ağzına tıxanmış dəsmalı açdı. Üzünə, sinəsinə su çilədi. Qızın paltarı didik-didik olmuşdu. Bədəni qıpqırmızı idi. Bəzi yerlərinə qan sağılmışdı. Saçına pıtraq dolmuşdu. Sifəti şişmişdi. Yəmən xanım əlində çırağ, bir müddət qızın tərənməsini gözlədi. Arvadın ürəyi kövrəldi. Kəlağaymın ucu ilə yaşarmış gözünü sildi. Qızın salamat yeri yox idi. Tikan onun bədənini deşik-deşik etmişdi. Arvad çırağı kənara qoydu. "İnsafsızlar, gör yazığı nə kökə salıblar, - deyər öz-özünə deyindi.

- Deyəsən, uşağın saçından tutub sürüyüblər. Görəsən, yazığın ata-anası varmı?"

Tələsik ayağa durub qıza yer saldı. Salatını qucağına götürüb döşəyin üstünə uzatdı. Onu yorğana bürüdü. Sonra da qızın baş tərəfində oturub saçını sıgalladı, yenə üzünə su çilədi, qız inildədi. Azacıq sonra isə gözlərini açıb döyükdü. Heç nə anlamadan sakit-sakit baxdı. Arvad başa düşdü ki, qızın huşu hələ tamamilə özünə gəlməyib. Gözü baxsa da, heç nə görmür. Yəmən xanım Salatının başını qaldıraraq dizinin üstünə qoydu. Suyu onun dodaqlarına yaxınlaşdırdı:

- İç, bala, huşun özünə gəlsin.

Qız dinmədi. Sudan qurtum-qurtum içdi. Gözünü zilləyib arvadın üzünə baxdı və birdən hıçqırmağa başladı. Bədəni dartılı yay kimi gərilib titrədi. Qızın yenidən huşunu itirəcəyindən qorxan Yəmən xanım onun qolundan yapışıb sinəsinə sıxmaq istədi. Yəmən xanımın gəlini də irəli gəldi. Köməkləşib qızı yenidən yorğan-döşəyə uzatdılar. Salatın taqətdən düşdü, solğun dodaqları titrədi, içi-içi ağladı:

- Ay xala, qurbanın olum, mən hardayam?

- Qorxma, qızım, özünə toxtaqlıq ver.

- Məni öldürün, amma onlara verməyin.

- Heç nə olmaz, bala, özünü ələ al.

Salatın sürünüb Yəmən xanımı qucaqladı. Uşaq kimi onun boynuna sarılıb hönkürtü ilə ağladı:

- Xala qurbanın olum, məni evimizə qaytar, yoxsa dədəmin hirsindən ürəyi partlayar. Amanın bir günüdür, ay xala, mənə yazığın gəlsin.

Məndən sonra anamın günü qara olacaq, qardaşım bu dərdə dözə bilməyəcək. Məni çevir balalarının başına, ay xala!

- Yaxşı, qızım, ağıllı ol, gözünün yaşını sil.

Yəmən xanım qəhərləndi. Salatının yanağındakı göz yaşını sildi, saçından öpdü:

- Kimin qızısan, bala?

- Cahandar ağanın.

Arvad diksindi. Salatının başını sinəsindən ayıraraq diqqətlə üzünə baxdı:

- Kimin?

- Cahandar ağanın.

Yəmən xanım susdu. Salatının intizar və tələş dolu gözlərinə baxdı. Qız ev sahibəsinin sükutundan daha da həyəcanlandı. Onun nələr düşündüyünü ayırd edə bilmədiyindən bədəni buza döndü. Ürəyi üşüdü:

- Niyə dinmirsən, ay xala?

- Yaxşı, qızım, sən uzan, mən bu saat gəlirəm.

Yəmən xanım tələsik dəyədən çıxıb alaçığa yaxınlaşdı. Ərini çağırdı. Həsən ağa ağır addımlarla arvadının yanına gəldi.

- Dəyəni boşaltdınmı?

- Bəri gəl, sənə sözüm var.

- Nə söz? Kişi gözləyir. Dəyəni boşalt, yer düzəlt.

- Bir az səbir elə, dediklərini düzəltmək asandır.

Onlar alaçıqdan xeyli aralandılar. Yəmən xanım pıçiltı ilə sözə başladı:

- Bilirsən sən qonağın kimin qızını gətirib?

- Nə bilim, yəqin yetimin biridir.

- Mən də elə bilirdim, amma...

- Uzun eləmə, de görüm kimin qızıdır?

- Cahandar ağanın.

- Nə?! Arvad, nə danışdığınıdır? Elə şey olmaz!

- Olar, niyə olmur, namərdədən hər nə desən çıxar.

Həsən ağa dinmədi. Həmişə çətinə düşəndə etdiyi kimi indi də saqqalını qaşımağa başladı.

Allahyar onun uzaq tanışlarından idi. Binəyə gələndə kimin qızını qaçıрмаq istədiyini ona deməmişdi. Elə Həsən ağa da soruşmamışdı. Qız götürüb qaçmaq ona o qədər də təəccüblü görünmədiyindən heç nə ilə maraqlanmamışdı. Bir də, ona pənah

gətirən adamı sorğu-suala tutmaq Həsən ağanın adəti deyildi. Kişi ancaq indi başa düşdü ki, məsələ heç də onun fikirləşdiyi kimi deyil. Allahyar arvad almaq məqsədi ilə qız gətirməmişdir. Onun fikrində nə isə qara bir niyyət var, həm də Cahandar ağa Həsən ağanın yaxın dostlarından biri idi. Neçə ildir aralarında haqq-salamları var.

- İndi fikrin nədir, a kişi?
- Qız nə təhərdir?
- Lap əldən düşüb. Bədəninə salamat yer yoxdur.
- Get qızı rahatla, özünə də yeməkdən-zaddan ver.
- Bəs sonra?
- Sonrasını mən özüm bilirəm.

Həsən ağa dinməz-söyləməz alaçığa qayıtdı. O, içəri girən kimi Allahyar döşəkcənin üstündə bir az yayxandı. Həsən ağanın bu saat "hər şey hazırdır, dur get" deyəcəyini gözlədi. Lakin gördü ki, kişinin qaş-qabağından zəhər tökülür. Allahyarın təbəssümü dodaqlarında qaldı.

- Qız nə təhərdir?
- Dur paltarını geyin, dinməz-söyləməz çıx bayıra.

Həsən ağanın xırıltılı səsi Allahyarı çaşıdırdı.

- Ə, sənə nə oldu?
- Mənim evim oğraşxana deyil, qurumsaq.
- Ə, təmiz danış.
- Ə, sən kimə sataşırsan?

Allahyar işin nə yerdə olduğunu sezdi. O, başa düşdü ki, Həsən ağa qızın kim olduğunu bilib. O da ciddiləşdi. Yavaşca ayağa durdu. Həsən ağa ilə üzbəüz dayandı:

- Bə o mənə sataşanda yaxşıdımı?
- Bura bax, sən mənim qonağımsan. Neçə gündür evimdə duz- çörək kəsirsən. Ona görə də sənə bir şey eləmirəm. Əl-ayağım sənə dəyməmiş, üzüsulu ikən çıx get.
- Ə, kişiliyin budur?
- Rədd ol, qurumsaq!

Allahyar gördü ki, məsələ ciddidir. Onunla danışmaq, deyəsən, fayda verməyəcək. O, sərt hərəkətlə yapıncısını götürüb çiyninə atdı. Alaçıqın qapısına yaxınlaşdı. Nökərlərdən biri onun atını yəhərləyib gətirmişdi.

- Yaxşı eləmirsən, ay Həsən ağa, adam qonağı evindən qovmaz.
- Namərd adama mənim evimdə yer yoxdur.
- Yaxşı, qoy sən deyən olsun. Mən səni belə qorxaq bilmirdim.

Cahandar ağanın adı gələn kimi özünü nə yaman itirdin?

- Allahyar, əcəl səni hərləməsin, çıx get.
- Yaxşı, gedirəm. Deynən qızı gətirsinlər.

- Nə qız?

Allahyar dabanı üstə fırlanıb fisıldadı. Həsən ağa onun nəfəsini üzündə hiss etdi.

- Qızı ver! Yoxsa, araya qan salaram.

Həsən ağanın dodaqları səyridi. Allahyarı sinəsi ilə itələyib atın böyrünə sıxışdırdı:

- Bu saat rədd ol burdan, haramzada, yoxsa dalına bülöv çaldırram!

Allahyar tufəngini hərləmək istədi. Ancaq nöqərlər onun qolunu tutub qanırdılar.

- Tez olun, əlini-ayağını bağlayıb, atın belinə sarıyın bu köpək oğlunu!

Allahyar nə qədər çapaladısa da, yaxasını qurtara bilmədi, onu yerə yığıb xəncərini, tufəngini əlindən aldılar. Yapıncıya bürüyüb sarıdılar, sonra da atın belinə aşırdılar. Bir-iki şallaq çəkib cilovu buraxdılar.

Yəmən xanım səhərə qədər yatmadı. Çırağı yandırıb qızın bədənində dolmuş tikanları çıxartdı. Onun göyərmiş yerlərinə təpitmə qoydu. Hürüyünü açıb pıtraqları təmizlədi. Gəlinin paltarlarından gətirib, Salatını geyindirdi. Ancaq qız sakit olmadı. Yəmən xanım ona nə qədər ürək-dirək verib, bir az yat, dincəl" dedisə də, mümkün olmadı. Qız bütün gecə gözünü yummadı. Yalnız səhərə yaxın, dan yerinə səda düşəndə, Yəmən xanımın qucağında mürgülədi. Arvad onun başını ehmalca dizinin üstünə qoydu. Özü də elə beləcə, oturduğu yerdə çimir etdi...

Qəmər mənzilə çatdığını hiss edib sevindi. Sahibinin işarəsini gözləmədən, çaparaq, binələrə doğru endi. Cahandar ağa gözünü alaçıqdan çəkmədi. O hələ yolda ikən gözəyari hər şeyi öyrənmək, evində nələr baş verdiyini bilmək istəyirdi. Birdən ürəyi dəhşətlə çırpındı, kişi nə qədər çalışdısa da, sinəsi dolu nəfəs ala bilmədi, gözünü alaçıqın qabağındakı yəhərli atlardan çəkmədi...

Nöqərlər onun qabağına yüyürdülər, üzəngini basdılar, atın yüyənini əlindən aldılar. Kişi hirsindən və yuxusuzluqdan qan çanağına dönmüş gözlərini onlara zillədi:

- Bu atlar kimindir?

- Həsən ağa bizə gəlib.

Kişinin qaşları dartıldı. Ömründə ilk dəfə adəti pozub qonağının nə üçün gəldiyini soruşdu:

- Xeyirdimi?

- Xeyir olmayanda nə var, ağa!

Cahandar ağa susdu. Ətrafdakıları sırayıcı nəzərlərlə bir də süzdü. Evdə nələr baş verdiyini onların sifətindən öyrənmək istədi. Həyəcanlı bir şey sezməyib azacıq sakitləşdi. Ağır addımlarla alaçığa getdi. Əşrəf dik atıldı. Oturanlar yerlərindən qalxdılar. Həsən ağa gülə-gülə Cahandar ağa ilə görüşdü:

- Arançı qardaş, xoş gördük, oralarda nə var, nə yox?

- Xoş günün olsun. Nə əcəb bizi yada salıbsan?
- Binələrin yanından ötürdüm, yadıma düşdün.

Onlar yanaşı oturdular. Cahandar ağa gözaltı Həsən ağanı süzdü, Əşrəfin üzünə baxdı. Sakitlik idi. Kişi süfrəyə nəzər saldı. Ortada bir şey yox idi.

Oğlunu məzəmmətlə süzüb başını buladı:

- A bala, niyə durubsunuz?

Onun nə demək istədiyini başa düşdülər. Dərhal alaçıqın qabağında ocaq qaladılar, heyvan kəsdilər. Azacıq sonar kabab iyi ətrafa yayıldı...

Həsən ağa ertəsi günü evinə getdi. Cahandar ağa qonağını yola saldıqdan sonra Mələyi yanına çağırırdı. Arvad qorxu içində onun qarşısında dayandı. Cahandar ağa baxışlarını onun sifətində, sinəsində gəzdirdi. Mələyin boyun damarlarının necə vurduğu, qulağındakı sırğaların necə titrədiyi aydın görünürdü. Arvadın ürək döyüntüsündən qabaq sinəsi də ehtizaza gəlmişdi.

- Nə olmuşdu?
- Qızı qaçıрмаq istəyirdilər, saldırdıq.
- Kim saldırdı?
- Uşaqlar, bir də Həsən ağa.
- Düzünü de!
- Düzü budur.

Mələk artıq birinci səddi aşdığını duydu, əvvəlki qorxaqlığı bir az azaldı və ərinə şax baxdı. Cahandar ağanın qan sağılmış gözləri də arvadına zilləndi. O az qala baxışları ilə Mələyin beynini burğu kimi burub içəri girmək, sinəsindən ürəyinə keçmək və onun dedikləri ilə düşündüklərinin nə qədər eyni olduğunu bilmək istəyirdi.

- Qız hardadır?
- Əşrəfin dəyəsində.
- Çağır bura.
- Dəlilik eləməyəcəksən ki?
- Tez ol.

Mələk ayağını sürüyə-sürüyə alaçıqdan çıxdı. Cahandar ağanı birdən-birə titrətmə götürdü. Kişi nə qədər çalışdısa da, əllərinin, çənəsinin əsməsini dayandıra bilmədi. Sanki onu şaxtalı, boranlı qış günündə buzlu suya saldılar. Bir neçə saniyə nəfəsini çəkə bilmədi. Alnından qalxan sızılı beynini dolanıb boynunun dalına keçdi. Onun qaramtıl çöhrəsi avazıdı, sonra boğulub qaraldı.

Salatın səssizcə, kölgə kimi gəlib içəri keçdi. Atasının önündə dayandı. Kəlağayısını irəli çəkdi, başını köksünə endirib susdu. Kişi gözünü qızına zilləsə də, onun sifətini aydın seçə bilmədi. Ona elə gəldi ki günəş qaralılıb, ətrafı zülmət bürüyüb.

Keçənin dəşiklərindən, çətənin arasından içəri işıq süzülüb düşmüşdü. Həmin işıqlar yerə döşənmiş palazı zolaq-zolaq etmişdi. Elə bil şəffaf, iti bir qılnc alaçıqın havasını ortadan parçalamışdı. Salatın o üzdə, atası isə bəri tərəfdə, qaranlıq bir aləmdə qalmışdı. Aranı odlu bir qılnc kəsmişdi.

Keçədən süzülən zolaqlardan biri Salatının çiyindənə sallanıb, düz ayağının üstünə düşmüşdü. Cahandar ağa baxışlarını məhz buraya —qızın ayağına zilləmişdi.

Salatın ayaqyalın idi. Günəş şüası onun ayağını daha da şəffaflandırmışdı. Onun ağ dərisi, göy damarları cızılıb qızarmış topuğu aydınca görünürdü. Cahandar ağaya elə gəlirdi ki, şəffaf işıqda qızının ayaq sümükləri, damarlarında axan qanı belə seçilir. Işıq zolağı hər şeyi aydınlaşdırır, güzgü kimi göstərir. Kişi həmin zolağın yuxarı qalxdığını, qızın baldırı, budu boyunca yüksəlib sinəsinə, üzünə düşdüyünü anladı. Baxışlarını həmin zolaq boyu yuxarı qaldırmaq, Salatını izləmək, onun bütün əzalarını işıqdan keçirmək və nəhayət, gözlərinin içinə baxmaq istədi. Lakin qorxdı. Kişiyə elə gəlirdi ki, həmin işıqda qızına vurulmuş ləkəni dərhal görəcək, onun tapdalanmış isməti aşkara çıxacaqdır.

Elə bil birdən şimşək çaxdı. Odlu qılınclar hərəkətə gəlib çarpazlaşdı, alaçıqın divarlarını doğradı, yer ləngərləndi. Cahandar ağanın gözlərində od parıladı. O səndirləyib dəyənin çubuğundan yapışdı.

- Sənə nə oldu, ata?!

Salatının yaşdan boğulmuş titrək səsi onun qulaqlarında cingildədi. Beynindəki güylütlə azaldı. Gözünün qabağında oynayan işıq dairəciklər çəkildi. Kişi özünü tarazlayıb qızına baxdı. Salatın diz çökmüşdü. Kəlağayı sürüşüb çiyinə düşmüşdü. Yanağında iki zolaq parıldayırdı. - Sənə əl dəyibmi?

- Ata!!!

- Cavab ver!

Salatın ağzı üstə döşəndi. Əlləri ilə üzünü qapayıb hıçqırdı:

- Mən ləkəsizəm.

- Yalan deyirsən.

- And içirəm.

- İnanmıram.

Salatın başını qaldırıb atasının üzünə baxdı. Onun gözü, dibindən quruyan bulaq kimi şəffaflığını itirdi. Bəbəkləri genişlənib hərəkətsiz qaldı.

Cahandar ağa qızının titrəyən sinəsinə baxdı. Yavaş-yavaş xəncəri siyirdi.

Elə bu vaxt qulağına səs gəlirdi: "Qurbanın olum, ay qardaş, nə yaman insafsızsanmış. Sənə demədimmi Salatın gül parçası kimi tərtəmizdir, ondan nə istəyirsən? Yoxsa onu da günahsız yerə mənim kimi bədbəxt eləmək fikrindəsən?" Şahnigar onun gözü önündə dayandı. Şüşə kimi soyuq gözlərini qardaşının üzünə zilləyib narazılıqla başını buladı.

Alaçıqı heybətli bir səs götürdü:

- Rədd olun, ikiniz də itilin gözümdən!!!

Salatın dik atıldı. Dəhşətlə atasının üzünə baxdı. Onun ayaqlarını qucaqlayıb, üzünü çəkmələrinə sürtdü.

- Qurbanın olum, ay dədə, sənə nə oldu?

... Cahandar ağa iki gün alaçıqdan çıxmadı. Titrətmə və qızdırma içində ağzi üstə yatdı.

Cahandar ağa səhər tezdən atın örüyünü dəyişdirmək üçün dəyədən çıxdı. Tüfəngini əlinə alıb, binələrin aşağı tərəfindəki çəməniyə getdi. Çisəkləyirdi. Hər yeri duman бүрүmüşdü. Beş-on addımlıqdakı qaraltılar güclə seçilirdi. Otlar yuyulub sürüşkənleşmişdi. Havanın soyuqluğunu adam nəfəs aldıqca ciyərlərində hiss edirdi. Dəyələrin ətrafında dolayan itlər tənbel-tənbel hürürdü, xalxaldakı dana-buzov mələşirdi. Binə mürgüləyirdi.

Cahandar ağanın çiyindəki yapıncı nəmləndi. Xırdaca çiskin üzünə qondu. Papağını, qaşını, bığını və saqqalını qırov kimi бүрүdü. Uzaqdan Qəmərin qaraltısı göründü. At bir yerdə dayanmışdı. Həmişə Cahandar ağanın ayaq tappılısını eşidəndə bərkdən kişnəyirdi. İrəşməni dartıb ora-bura qaçar, sonra da dal ayağı üstündə şahə qalxıb dayanardı. Ancaq bu dəfə tərпənmədi. Cahandar ağa ona yaxınlaşanda konülsüzçəsinə oxrandı. Kişi təəccüb etdi. Qəmər boynunu бүkmüşdü, yazıq-yazıq sahibinin üzünə baxırdı.

Cahandar ağa mıxcanı yerdən çıxartdı. İrəşməni yığdı və atın yanına gəldi. Onun belini sıgalladı. Tüklərində gizlənib muncuq kimi yumrulan damlaları sildi. Nədənsə lap fağırlayıb süst düşən atın boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü. Onun gözlərinə baxdı. "Sənə nə olub, Qəmər"? - deyə pıçıldadı. At başını azacıq tərпədiyə qabaq ayağı ilə yeri eşdi. Cahandar ağa ürəyində özünü danladı: "Gərək atı axşamdan çullatdıraydım. Belə havada erkək atı tez soyuq alır, yəqin ki, qançır olub, - deyə xəyalından keçirdi. - Bəlkə də ağnayıb qabırğasını-zadı sındırıb.

O, atın ətrafına dolandı, dal tərəfə keçdi və daş kimi donub yerində qaldı. Kişinin başına elə bil ağır zərbə endirdilər. Gözlərini qırpmadan təəccüb, heyrət və dəhşətlə ata baxdı. Əlini onun belində, boynunda gəzdirdi. Elə bil əlinin altında soyuq bir ilan tərпəndi. Kişi diksinib geri çəkildi. Bədənini üşütmə götürdü. Bir xeyli gözlərinə inanmadı. Sərxoş kimi iki-üç dəfə atın dövrəsinə fırlandı. Əlini bir də atın yalına çəkdi. Cod və biz-biz tüklər onun ovcunu daladı.

Hər şey aydın idi. Atın yalını, quyruğunu qırxmışdılar. Onlar bir daha sataşmışdılar, onu təhqir etmişdilər, onun qüruruna toxunmuşdular. Kişinin namusu üç şeydir: at, arvad, bir də papaq. Bunlara toxunmaq, onun namusunu ayaq altına atıb tapdalamaq demək idi. Onu diri gözlü qəbrə soxmaq, sinəsinə çalın-çarpaz dağ çəkmək idi. İndi o buna necə dözəcəkdə? Maral vuruldu, birtəhər susdu. Qızı Salatını götürüb qaçmaq istədilər, indi də bu. Bu atı ortaya çıxarmaq olardımı? Onun yalının,

quyruğunun qırıxdığını bir adama demək olardımı? Camaat bunu bilsə, Cahandar ağa sussa, onu ələ salmazdılar mı? O, başına papaq qoyub mərəkəyə çıxıb bilərdimi?

Kişi lap sarsıldı. Hiss etdi ki, hətta bacısının ölümü belə ona bu qədər ağır gəlməmişdi. Arvadı Zərnigarın, oğlu Şamxalın küsüb getməsi də onu bu qədər yandırmamışdı. Cahandar ağaya ələ gəldi ki ürəyi partlayır. Kişi hövlündən nəfəs belə ala bilmirdi.

O dönüb Qəməri bir də təpədən-dırnağa süzdü. Hava azacıq işıqlaşdığından, duman seyrəldiyindən, at indi daha aydın görünürdü. Bu vəziyyətdə o, quyruğu, qanadı yolunub lüməklənmiş bir quşa oxşayırdı. Atın əvvəlki şahənə vüqarı yox olmuşdu. İpək, qız teli kimi sürüşüb boynuna tökülən yalı dibindən qırıxdığından, tüklərin dibi dərz dah kimi biz-biz dayanmışdı. Atın dal tərəfinə baxmaq mümkün deyildi. Qırğı təkin cəld, tərən kimi vüqarlı, sığallı gəlin kimi yaraşlıq olan Qəmər indi ağlar günə qalmışdı. Elə bil at özü də bunu duyurdu. Onu kim bu hala salmışdı? Ona kim əl qaldırmışdı? Bəs harda yatmışdıq, bunu niyə bilməmişik? Niyə vaxtında xəbər tutmamışıq?!

Cahandar ağa tufəngini çiyinə keçirdi. İkiəlli atın belindən yapışdı. Başını Qəmərin böyrünə söykədi. Sifətini yumşaq tüklərə sürtdü. O firlandı, çevrildi, gah o üzünü, gah bu üzünü, başını atın böyrünə çırpdı. Başını gizlətmək istəyirmiş kimi atın qarnının altına əydi. Ayağının altındakı nəm torpaq eşim-eşim oldu. Göy otlar kökündən çıxıb əzildi. At isə tərənəmədi. Boynunu büküb sahibinə baxdı, nəfəsi ilə onun sifətini isitdi. Sakitcə oxrandı. Elə bil at Cahandar ağanın ürəyindən keçənləri duyur, onun dərдинə şərik olmaq istəyirdi.

Kişi bir xeyli beləcə çapaladı. Sonra əlini yaxasına apardı. Çuxanın qaytanları, düymələri qırıq-qırıq oldu. Çarpazlardan biri onun dırnağına keçdi, sədəf dibindən düşdü. O bunu hiss etmədi. Sudan kənara atılmış balıq kimi ağzını açıb tövşüdü. Burun pərələri genişləndi, sinəsi qalxıb-endi, köks qəfəsi az qaldı partlasın. Qan sağılmış gözünün həlqəsi qızardı. Ona ələ gəldi ki, bu saat, ələ buradaca ürəyi partlayacaq, atın dırnağının altına düşəcək. Bəlkə, bu daha yaxşı idi? Bu cür təhqirlərə dözməkdənsə, ölüm münasib idi?!

Cahandar ağa tələsdi. Lap aşağı, dumanın hələ çəkilmədiyini, əksinə daha da qatılaşdığı yerə enməyi qərara aldı. O heç kəsin gözüne görünməmək, heç kəsə rast gəlməmək üçün dumanın altı ilə getməyə və binələrdən uzaqlaşmağa çalışdı. İndi o, bir az toxtamışdı.

Cahandar ağa dərəyə endi. Oradan da cığırda qarşıdakı qayanın üstünə qalxdı. Uçurumun kənarına qədər gəldi. Lap aşağıda çay axırdı. Köpüklü suların qijiltısı qayalara düşüb əks-səda verirdi. Çayın o üzü də sıldırımliq idi. Qayaların üstünü mamır basmışdı. Daşların arasından təkəm-seyrək ağac çıxmışdı. Çayın vadisini uğıltu bürümüşdü. Hirsli sular iri, qara, yuvarlaq daşları yumalaya-yumalaya gətirdikcə, bir-birinə toxunub şaqqıldayırdı.

Kişi köksünü ötürüb atının irəşməsinə yerə atdı. Qutusunu çıxardıb tələsmədən, fikirli-fikirli papiros eşdi. Qəmər sakitləşib otlamağa başladı. Cahandar ağa tütəngini dizinin üstünə qoyub donmuşdu. Tüstü-duman içində ata baxdı. "İndi mən nə edim, Qəmər? Axı, sən mənim sirdaşım, dar günümdə haraycım idin. Sən məni çox dardan çıxartmısan. Sən mənim ürəyimdən keçənləri balaca bir işarədən başa düşürdün. Sən quşdan ayıq və ehtiyatlı bir atsan, Qəmər. Çox qaranlıq gecələrdə, məndən qabaq, yolda təhlükə olduğunu sən başa düşübsən. Qulağını yapıxdırıb sakitcə dayanmısan və məni başa salmısan ki, irəli getmək olmaz. Məndən qabaq özün yolu dəyişmişən, Qəmər. Bir toyda, bir nişanda geri qalmamısan, hələ indiyəcən cıdırlarda səni keçən olmayıb. Məni utandırmamısan, başımı uca eləmişən. Neçə dəfə mən sənənin yalnız yatıb, "gözlərinə qurban, Qəmər, əlac sənə qalıb" demişəm. Sən quş kimi qanad açıb məni güllənin altından çıxartmısan. Mən səni özümə qardaş, sirdaş bilirdim, Qəmər, sən kişnəyəndə ürəyim dağa dönürdü. Şahə qalxıb fırlananda elə bilirdim yeri, göyü mənə bağışlayırlar. Qəmər, indi mən nə edim, sənənin rüsvayçılığına necə dözüüm?"

Kişi papirosunu dalbadal sümürdü. Açıqlıqla tütünü ciyərlərinə çəkdi. Kötüyü atıb ayağa durdu. Ata yaxınlaşdı. Onun yalnız, belini sıgalladı. Cəbindən iri bir dəsmal çıxardıb Qəmərin bədənini sildi, hər yerini tərtəmiz quruladı. Qulağının dibini qaşdı, atın başını sinəsinə sıxdı. At bu nəvəsi hiss etdi. Sahibinin qucağında xumarlandı. Cahandar ağanın gözü Qəmərin gözlərinə sataşdı. Bu iri gözlərdə olduqca mülayim və mehriban bir baxış var idi. Elə bil bu dilsiz heyvan lal baxışları ilə onu sakitləşdirmək istəyirdi, sahibinə demək istəyirdi ki, mən də ləkəli, gözükölgəli yaşamam istəmirəm. Mən yaşayanda da, öləndə də mərd olmaq istəyirəm.

Günəşin işığı aşağılara endi. Dərələrə çökən qatı kölgə dağların döşü ilə yuxarı qalxdı. Cahandar ağanın dayandığı yer birdən-birə günəşin nuruna qərq oldu. Otlar parıladı. Şəhlər göz qamaşdırdı. Kişi atın başını yuxarı qaldırdı. Onun gözlərinə baxdı. İri, həbəşi dodaqlarını atın sifətinə yaxınlaşdırdı. Qəmərin gözlərindən öpdü. Boynundakı ipini açdı. Ehməlcə qayanın kənarına doğru hayladı.

Qəmər ayaq saxladı. Ceyran kimi boynunu dik tutub boylandı. Onun gözü elə bil yaşardı. Burun pərələri genişləndi.

Cahandar ağa çaxmağı hərleyib tütəngi üzünə qaldırdı. Qəmərin alnındakı qaşqanı nişan aldı. Onun yaşla dolmuş və torlanmış gözü atı güclə seçdi. Tətiyi çəkdi.

Qəmər dal ayağı üstə şahə qalxdı. Bir xeyli beləcə dayandı. Cahandar ağaya elə gəldi ki, at yerindən tərpənməyəcək, elə beləcə, dal ayaqlarının üstə daşa dönüb qayanın üstündə qalacaqdır. Ancaq Qəmər birdən müvazinətini itirdi. Onun qabaq ayaqları havada oynadı, arxası üstə çevrildi və birbaşa sıldırım aşağı yuvarlandı. At bərkdən kişnədi. Onun səsi dərəyə yayıldı. Qayalar səs-səsə verib şaqqıladı, bütün ağaclar, sıldırımlar bir-birini harayladı, dərəni ümumi bir uğultu bürüdü. Bu uğultu yaxındakı dağların döşündə əks-səda verib xeyli uzaqlara yayıldı. Elə bil dərədəki köpüklü dağ çayı nəfəsini içəri çəkib susdu.

Cahandar ağa tütəngini yanına saldı. Sıldırımın qaşında daş kimi dayandı. Uğuldayan dərəyə, qıjıltı ilə axan köpüklü sulara baxdı.

DÖRDÜNCÜ HISSƏ

Cahandar ağa atı tövlədən çıxardıb talvarın altına gətirdi. Sağrısını yalını sığalladı. At astaca oxranıb kişini iylədi, qulaqlarını qırpıb dayandı. Cahandar ağa dərinə köksünü ötürdü və yəhəri atın belinə qoydu. Qarınaltı qayıqları möhkəm çəkdi, üzəngini, yüyəni yoxladı, dal tərəfə keçib atın quyuğunu duydu. At pis ata oxşamırdı. Boynu gözəl, qaməti uca idi. Dərisinin rəngi tünd-qırmızı idi. Bəzi yerləri şabalıdı rəngə çalırdı. Qaçmağı da pis deyildi, ancaq Cahandar ağanın ürəyinə o qədər də yatmırdı. Nə qədər çalışırdısa da, Qəmərdən sonra bu ata isnişə bilmirdi. Elə bil at da bu soyuqluğu duyurdu. Sahibini görəndə Qəməm kimi çəciyi ilə yeri eşib kişnəmir, şahə qalxıb oynaqlamırdı. Bu atla Qəməri müqayisə etmək olmazdı. Qəməm elə bil başa düşürdü, sevincini, kədərini bildirir, lal baxışları ilə sahibinin ürəyindən keçənləri oxumaq istəyirdi.

Hava tutqun idi. Çöllər çoxdan bozarmışdı. Dəmyələrdəki kövşənlərə od vurulduğundan, düzənlər, təpələr ala-tala olmuşdu. Elə bil əkin yerlərinə ayrim-üyrüm qara zolaqlar çəkmişdilər. Meşə də bomboz idi. Qovaq ağacları saralmış yarpaqlarını tökmüşdü. Sahildəki cələ də çıpaqlaşmışdı. Kür isə yenə əvvəlki kimi burula-burula axır, aşağılarda şaxələnilib vadisini genişləndirirdi.

Cahandar ağa atı xeyli çapdıqdan sonra cilovu çəkdi, qutusunu çıxardıb papiros eşdi. Yandırdı. Sümürməyə başladı. Kişinin sinəsi körük kimi qabarıb boşaldı.

Bu gün hər şey həll olunmalı idi. Özü də təkbətək, qabaq-qabağa. Cahandar ağa onu çox axtarmışdı. Neçə dəfə kəndə gizlicə adam yollayıb, Allahyarın yerini öyrənmək istəmişdi. O isə yağlı çörəyə dönüb, yoxa çıxmışdı. Şəhərə qaçıb gizlənmışdi. Cahandar ağa and içmişdi ki, düşməninə intiqam almayınca camaat içinə çıxmıyacaq. Beləliklə, düz iki ay gözləmişdi. Evdəkilərin üzünə baxmamış, ağzı üstə döşənilib yatmışdı. Dünən isə ona xəbər vermişdilər ki, Allahyar gəlib. Cahandar ağa bir gün də gözləyib onu arxayın saldıqdan sonra yola düşməyi qərara almışdı. O özü ilə heç kəsi götürməmişdi. Fikri təkbəşinə mərd-mərdənə döyüşmək idi. Onu bircə şey qorxudurdu: düşməninə əvvəl ölmək!

Cahandar ağa papirosu dalbadal sümürüb atdı. Kəhəri mahmızladı. At yerişini artırıb cələni ortadan iki bölən cığır ilə irəlilədi. Yarğanların dibi ilə xeyli getdi. Cahandar ağa özünü sakitləşdirmək üçün papirosu papirosun oduna yandırdı. At döngələri burulub dikdirə çıxdı. Uca yarğanın qasında finxırıb dayandı. Kişi fikirdən ayrılıb gözünü Kürə zillədi. Su boz-bulanıq idi. Sahil boyu mal-qara otlayırdı. Bir az bəridə atlar gəmirişırdi. Bir dəstə qız cığır ilə suya enirdi.

Kişi gözünü axar suya zillədi. Mələyi götürüb qaçdığı yerin bərabərində bir gəlin dizə qədər suya girmişdi. O da eynilə Mələk kimi donunu bürməleyib paçasının arasına yığmışdı. Deyəsən, soyuq suyun təmasından ləzzət alırdı. Dönə-dönə ovucalayıb üzünə çırpırdı. Cahandar ağa bir anlığa hər şeyi unuttu. Ona elə gəlirdi ki, aradan aylar keçməyib, illər dolanmayıb: suda yuyunan elə Mələkdir. O bu saat atı

çapıb irəli cumacaq, gəlinin biləyindən yapışıb, yəhərin qucağına alacaq və birbaşa Kürü yarıb o tərəfə keçəcəkdir.

Sahildə ayaq tappılıtları eşidildi. Bayaq gəmirişən atlar bir-birini qovub Kürə tökülüşdü. Cahandar ağanın da atı başını qaldırıb bərkdən kişnədi və yüyəni çeynədi. Kişi elə bil yuxudan ayıldı. Papirosu sümürüb bir-iki nəfəsə qurtardı və cilovu dartıb sudan çıxdı. Kəhərin başını qanıraraq qarşısındakı kəndə doğru çapdı... Cahandar ağanın özünə acığı tutdu. Axır vaxtlar tez-tez zəiflik etdiyinə görə ürəyində özünü danladı. Elə bil birdən-birə onu dəyişdilər. At kəndin arasına girəndə o, başlığını bir az da möhkəm doladı. Tüfəngi yəhərin qasından götürdü. Çaxmağı hərləyib gülləni lüləyə verdi. Barmağını tətikdən çəkmədi. At əyri kənd yollarına buruldu, döngələrdən keçdi. Ətrafı çəpərli iri bir darvazaya çatanda Cahandar ağa cilovu birdən-birə dartdı. At yerində fırlanıb dayandı. Cahandar ağa darvazanın arasından həyəətə baxdı. Cod, bir qədər də heybətli səslə dilləndi:

- Ay ev yiyəsi?!

İtlər hürüşdü. Cahandar ağa barmağı tətikdə, gözünü qapıya zillədi. Əvvəlcə nöqərlər, sonra da Allahyar özü həyəətə çıxdı. Elə bil Cahandar ağanın içərisində bir şey şişib partladı. Onun beynini, sinəsini daxildən sıxdılar. Ürəyi az qaldı, köksünü partladib çıxsın, daxili gərginlikdən qulaqları ağrıdı. Cahandar ağa fərqi varmadan tüfəngi dərhal üzünə qaldırdı. Allahyar səksəkəli halda darvazaya yaxınlaşdı:

- Kimsən?

Cahandar ağa onun yaraqsız olduğunu və heç nədən şübhələnmədiyini görüb tüfəngi aşağı saldı.

- Kişi kişinin qabağına belə çıxmaz. Get atını yəhərlə, tüfəngini götür.

Bu sakit, güclə seziləcək dərəcədə titrəyişli və amiranə səs Allahyarı diksindirdi. O, indiyə qədər göydə axtardığı adamın öz ayağı ilə qapıya gəldiyinə sevindi və hər şeyi unudaraq irəli atılmaq istədi. Ancaq əliboş olduğunu görüb ürəyində özünü danladı. Hirsindən dişini-dişinə sıxıb dayandı. Onun bu halı Cahandar ağanın gözündən qaçmadı:

- Tez ol!

Allahyar tərəddüd içində dayandı. Cahandar ağa hiss etdi ki, düşməni qorxur, geri dönməyə, ona arxasını çevirməyə cürəti çatmır. Cahandar ağa çaxmağı hərlədi. Tüfəngin dabanını açıb xəzinədəki güllələri boşaltdı və Allahyarın ayağının altına atdı.

- Qorxma, arxadan vurmaram.

Allahyar addım-addım geri çəkildi. Bayaqdan söhbətə qulaq asan nöqərlərdən biri atı tövlədən çıxartdı. Allahyar evə girdi. Bir göz qırpmında evdən güllə kimi çıxıb atın belinə atıldı. Tüfəngi hərləməyi ilə tətii çəkməsi bir oldu. Darvazanın taxtası deşildi. Qəzəbdənmi, yoxsa qorxudanmi, nədənsə var səsi ilə bağırıraq, atı darvazaya doğru çapdı.

Cahandar ağa çiyininin göynəməyinə fikir vermədi. Atı çəpərin üstündən sıçradıb həyəətə düşdü. Qolu ağrısı da, birtəhər nişan aldı, düşməninə qabaq tətiiyi çəkdi. Allahyarın tufənginin qundağı parçalandı. At tətiiyib kişnədi. Cahandar ağa bir göz qırpımında onun üstünü aldı. Xəncəri siyirməsinə macal vermədi. Barıt tüstüsü, qorxunc, heybətli səslər və it zingiltisi bir-birinə qarışdı. Cahandar ağa qoca bir qarının dizinə döydüyünü və həyətin ortasında vurnuxub ağıladığını gördü. Əl saxladı. Onun boğuş səsi yenidən eşidildi:

- Arvad-uşağı qorxutma, həyətdən çıx.

Atlar baş-başa dayandılar. Sahibləri kimi nəfəsləri bir-birini vurdu. Birdən Allahyarın xəncəri göydə parıladı. Cahandar ağa bir azca gec tərənşəydi, çiyini üzüləcəkdə. Ancaq o, Allahyarın biləyini havada tutub qanırdı. Atlar bir xeyli dövrə vurdular. Cahandar ağa var gücü ilə ayağını üzəngiyə basıb Allahyarı yəhərdən araladı və yerə saldı. Özü də atılıb düşdü. Allahyar səndirlədi, sonra özünü tarazlayıb durdu. Dalı-dalı çəkilib darvazaya yaxınlaşdı. Cahandar ağa ağırdan bir çiyini üstə əylərək irəlilədi və onu darvazaya sıxışdırdı. Allahyar tərənə bilmədi. Kürəyini qapıya söykəyib dayandı. Gözlər bir-birinə sancıldı. Bir neçə saniyə beləcə dayandılar. Ancaq Cahandar ağaya elə gəldi ki, aradan illər keçdi. Üzünə zillənmiş gözlərdə qəzəb, nifrət qarışıq bir məzlumluq vardı. Allahyar elə bil onu məzəmmətləyirdi. Lakin bu hal çox çəkmədi. Şimşək kimi çaxıb keçdi və Allahyar sıçrayıb irəli atıldı. Cahandar ağa tətiiyi çəkdi.

Allahyar qıvrıldı. Özünü tarazlayıb qamətini düzəltdi. Hədəqdən çıxmağa başlayan gözlərini Cahandar ağanın üzünə zilləyib irəli yeridi. Cahandar ağa tətiiyi bir də çəkdi. Allahyar yıxılmadı. Addımladı. Kişi geri çəkildi. Üstünə gələn adamın zəhmi onu basdı. Bədəni çim tərə batdı. Çaxmağı bir də hərlədi. Ancaq gülləni lüləyə verə bilmədi. Allahyarın sinəsi tufəngə dirəndi. Bir xeyli beləcə üz-üzə dayandılar. Cahandar ağa gördü ki, onun gözləri tərənmir. Kirpikləri oynamır. Bəbəkləri şüşə kimi soyuq və cansızdır. Ayaq üstə dursa da, çoxdan ölmüşdür. Cahandar ağa ömründə ilk dəfə vahimələnin geri çəkildi. Allahyarın cəsədi kökündən kəsilmiş ağac kimi gurultu ilə yerə sərildi.

Gecədən xeyli keçmiş Göytəpənin kənarında bir dəstə atlı göründü. Səs salmamaq üçün xır yolundan çıxdılar. Təpələrin arasında cilovu çəkib dayandılar. Bir xeyli, nəfəs belə almadan ətrafı dinşədilər. Xır yolu bomboş idi. Kəndin arasındakı cığırılarda da bir tərənşə sezilmirdi. Sükutdan qulaq batırdı. Sahil boyu səpələnmiş daxmaların işığı çoxdan sönmüşdü. Göyün üzü tutqun olduğundan, kəndin üstünə çökən qaranlıq daha da qatılşmışdı. Yalnız Kür daxili bir qəzəbdən titrəyirmiş kimi boğuş-boğuş uğuldayırdı. Hardasa kəsik-kəsik it hürürdü.

Athılar xısımlaşdılar. Astadan fit çalındı. Bu işarədən sonra Acı dərə tərəfdən qatar-qatar qaraltılar axışib gəldi. Onlar da təpələrin arasında dayandılar. Kimi isə

gözlədilər. Nəhayət, axırncı dəstə də onlara qarışdı. Yalnız bundan sonra hissələrə bölündülər. On-on beş atlı da xır yolunu keçib kəndin alt tərəfinə doğru irəlilədi. Sahilə yaxınlaşanda cığırda çıxıb Cahandar ağanın evinə doğru getdilər. Yarganın kənarında seyrəlib zəncir kimi uzandılar. Suvadağa gedən yolu kəsdi. O biri dəstə boz kolların arası ilə kəndin üst tərəfinə doğru yollandı. Yenidən hər şey sakitləşdi. Üçüncü dəstə isə torpaq yolla irəlilədi. "Zayej"-in bərabərinə qədər səssizcə getdilər. Burada dönüb xır yoluna keçdilər. Birbaşa həyəətə doluşdular. Cilovu çəkib dayandılar. Kim isə qaranlıqda əli ilə işarə etdi. Atlılar iki bölünüb evi arakəsməyə aldılar. Bir xeyli gözlədikdən sonra üç nəfər atdan düşdü. Çaxmaq səsləndi. Sinə-sinə eyvana çıxdılar. Otaqda adam olub-olmadığını yəqinləşdirmək məqsədilə qapının dalında dayandılar. Susdular. Heç nə eşidilmirdi. Bəlkə, onu duyub salmışdılar? Bizdən fənd tərənib aradan çıxmışdır? Bəlkə, hər şeydən xəbərsizdir, yorğan-döşəkdə şirincə yatır? Bəlkə də, içəridə, əlində tüfəng dayanıb gözləyir?

Qapının dalındakılar bir-birinin üzünə baxdılar. Xeyli susdular. Sonra onlardan biri tüfəngin qundağı ilə taxtanı döyəclədi, dərhal da geri çəkilib divara qısıldı. İçəridə nə isə şaqqıldadı və hövlnak ayılmış adamın həyəcanlı səsi eşidildi:

- Kimsən?

Bir anlığa heç kəs dillənmədi. Astananı kəsdirənlərin fısıltısı daha da gücləndi. Əhməd bir də soruşdu:

- Ay adam, səsinə çıxart.

- Qapını aç, pristav gəlir.

Əhməd dinmədi. Hiss olundu ki, qapının arxasındadır. Zirəzə səsləndi. Bayırdakılar tüfəngi hazır tutub gözlədilər. Əhməd isə geri çəkilib pəncərəni açdı, sakitcə eyvana düşdü. Qapıda dayananların geri yanını kəsdi. Qaranlıq da olsa, evvandakıların geyimindən bildi ki, gələn kazaklardır. Gözünü hərleyib həyəətə də baxdı. Dörd tərəfi kəsmişdilər.

- Nə istəyirsiniz?

Kazaklar diksinib geri atıldılar. Boğuc bir səs eşidildi: - Tüfəngi yerə at!

Əhməd astadan, təmkinlə dedi:

- Qorxmayın, mən qonağa əl qaldırmaram.

- Gəl qapını aç.

- Açıqdı, keçin içəri.

- Əvvəlcə sən keç.

Əhməd qapıya yaxınlaşdı. İtələyib taybatay açdı. Kibrit çəkib çırağı yandırdı. Kazaklar otaq işıqlanan kimi hər yeri gözdən keçirdilər. Əhmədin tək olduğunu bilib sakitləşdilər. Əhməd geri dönüb onların üzünə baxdı və dərhal, bir neçə ay bundan əvvəl pristavla Göytəpəyə gələn yekəpər kazakı tanıdı:

- Xoş gördük, köhnə dost, sənsən, gecə vaxtı haradan gəlirsən?

Kazak stola yaxınlaşdı. Çırağın fitilini qaldırdı və bundan sonra Əhmədin üzünə baxıb fisıldadı:

- Bilərsən.

Pristav bir neçə kazakın müşayiəti ilə içəri gəldi. Otağı xeyli süzdü, sonra üzünü barmağı tətikdə olan kazaklara tutdu:

- Nə olub, ev sahibini niyə qorxudursunuz?

Kazaklar geri çəkildilər. Pristav irəli yeriyib Əhmədlə köhnə dost kimi görüşdü;

- Hə, işlərin necədir, təzə məktəb tikintisinə haçan başlayırsınız?

Əhməd onun səsindeki süni mehribanlıqı duysa da, üstünü vurmadı.

Dodaqaltı gülümsünüb pristava stul təklif etdi:

- Deyəsən, mənə köməyə gəlibsiz?

Pristav dönüb onun üzünə baxdı. Gözlərində oynayan qəzəb qığılımlarını boğub güclə gülümsündü:

- Bacardığımı edəcəyəm.

O oturdu. Kazaklar qapının ağzını kəsib dayandılar. Əhməd hiss etdi ki, bunlar gecə vaxtı xeyirliyə gəlməyiblər. Onların nə isə gizli bir planları var: kiminsə üstünü qaranlıqkən almaq, kimisə kəməndə salmaq istəyirlər.

Əhməd kürəyini divara söykədi. Əllərini qoynunda çarpazladı. Pristav bir müddət susdu. Sonra üzünü Əhmədə tutdu:

- Molla Sadiğı buraya çağıra bilərikmi?

Əhməd bu suala nə cavab verəcəyini dərhal müəyyənləşdirə bilmədi. Pristavın gecəyarısı kəndi basa-basa gəlib mollaı soruşması onu çaşdırsa da, təəccübünü gizlətməyə çalışdı:

- Molla Sadiq indi çoxdan şirin yuxudadır.

- Eybi yoxdur, oyadarıq. Sən bizim uşaqlara onun evini göstər.

- Mən indiyə qədər onun qapısına hərlənməmişəm.

- Söz güləşdirmə.

Əhməd pencəyini geyindi və tütəngini götürmək istədi. Ondən qabaq kazaklardan biri əlini irəli uzatdı. Pristavın sakit səsi eşidildi:

- Sən silahsız da keçinə bilərsən, yanındakılar yaraqlıdır.

Əhməd kazakların müşayiəti ilə kəndə doğru addımladı.

Atlılar iki yerə bölündülər. Bir hissəsi yolun altı ilə getdi, o biri hissəsi arxada qaldı. Kəndin girəcəyinə çatdılar. Sərvaxt yatan itlər ağız-ağıza verib hürüşdülər. Şirin yuxuda olan kəndə hay düşdü. Əhməd əyri cığırırla getdikdən sonra dayandı. Molla Sadiğın evini uzaqdan kazaklara göstərdi. Atlılardan biri Əhmədin yanında qaldı. Qalanlar qabağa keçdilər. Molla Sadiğın itləri ağız-ağıza verdi. Əhməd zəncirdən açılmış itlərin bu saat atlılara hücum edəcəyini gözlədi. Ancaq itlər həyətdən bayıra çıxmədılar. Elə Molla Sadiğı da yuxudan oyatmaq lazım gəlmədi, səs eşidən kimi özü

həyatə çıxdı. İkiçə dəqiqə keçməmiş kazaklarla bərabər doqqazda göründü. Dəstə sakitcə geri qayıtdı.

Əhməd yol boyu molla'nın üzünə baxmadı. "Bu necə olan işdir? Deyəsən, Molla Sadıq geyincəkli oturub kazakların yolunu gözləyirmiş? Yoxsa bunların əvvəlcədən danışıqları olub? Yoxsa Molla Sadıq yenə bir kələk qurub? Belə olmasaydı, gecənin bu vaxtı pristav onu yanına çağırırdı? Bəlkə, molla öz düşməni bu yolla aradan götürmək istəyir? Bəlkə, bunlar Cahandar ağanın dalınca gəliblər?" Əhməd istədi ayaq saxlasın, kazakları və molla'nı "Zəyəc"ə ötürüb geri qayıtsın, bir bəhanə ilə gözədən yayınıb kəndə girsin. Cahandar ağanı xəbərdar etsin. Əhməd onları yoxlamaq məqsədi ilə xır yoluna çatanda ayaq saxladı.

Dərhal kazaklardan biri atını sürüb onu itələdi. Əhməd ehtiyatlanmağa başladı. Deyəsən, onun özünü də gözədən qoymaq istəmirdilər.

"Zəyəc" in həyatına girəndə Molla Sadıq qabağa keçdi. Kazaklara fikir vermədən irəli yeridi və birbaşa otağa girib pristavla görüşdü. Əhməd yenə əvvəlki yerinə gəldi. Kürəyini divara söykəyib əllərini köksündə çarpazladı. Molla ilə pristav bir xeyli bir-birinin üzünə baxdılar. Əhməd onların gözündəki mənanı oxudu və başa düşdü ki, pristavla molla məsləhətləşmək, gizli bir məsələ barədə söhbət etmək istəyirlər. Pristav ondan nə soruşacaq, molla isə əvvəlcədən şərtləşdikləri üzrə, ona müəyyən məsələləri açıb deyəcəkdi. Ancaq Molla Sadıq indi Əhmədin hüzurunda danışmaqdan ehtiyat edirdi. Birdən Əhmədin ağlına bir fikir gəldi: bəlkə, elə bunu bəhanə edib birtəhər otaqdan çıxsın, onları tək buraxsın? Sonra da kazakların gözündən yayınıb heç olmasa beş-on dəqiqəliyə kəndə qaçsın?

Otaqdakı sükut xeyli çəkdi. Molla Sadıq gözcü Əhmədə baxanda, o sakitcə qapıya doğru addımladı. Eyvana çıxdı. Ancaq kazaklar Əhmədə həyatə düşməyə imkan vermədilər. Pristav molla ilə üz-büz qaldıqdan sonra dərhal sözbəşləməyə istədi, elə buradaca başa düşdü ki, molla ilə heç nə danışa bilməyəcək. Nə molla onu başa düşəcək, nə də o, molla'nı.

Əhmədi geri çağırıdılar. Pristav molla'nın sifətindəki həyəcanı oxudu. Gülümsünərək üzünü Əhmədə tutdu:

- Molla'nı başa sal ki, mən sənə etibar edirəm. Səndən gizli söhbətiniz ola bilməz. Çünki sən də qulluqçusan, hökumət adamısan. Qoy ürəyində nə varsa, hamısını desin. Səndən ehtiyat etməsin. Əvvəlcə soruş gör, Cahandar ağadan nə bilir, bu saat evindədir, ya yox?

Əhməd üz-gözünü ikrahla turşutdu və mollaya sarı döndü. Molla Sadıq onun kəskin baxışlarından diksinib yerində fısıldadı. Əhməd isə hirsindən dişini- dişinə qısdı:

- Pristavın dediklərini başa düşdünmü, molla cənabları? İndi də satqınlığa başlamısan? İndi də xəfiyyəlik eləyirsən? Adamları ələ verib yerini xəlvətləmək istəyirsən? Buyur, de görək, Cahandar ağa haradadır? Dillən, niyə susursan?

Camaatı gecə vaxtı töküüb gətirmisən, tez ol, düş qabağa, göstər onun evini. De ki, yaralıdır, evdə xəstə yatır.

- Artıq-əskik danışma. Hökumət nə iş tutduğunu bizdən yaxşı bilir.

Cahandar ağa gündə bir adam öldürüb gəzəcək, biz də susacağıq?

Əhməd iki addım irəli gəldi. Molla ilə üzbəüz dayandı. Onların nəfəsi bir-birini qarsaladı.

- Taqsır Cahandar ağadadır. O gərək əvvəlcə səni susduraydı ki, satqının biri azalaydı.

Molla Sadıq dik atıldı. Onun boynunun damarları şişdi:

- Cənab pristav, əvvəlcə bu kafirin dilini kəsmək lazımdır. Mən onun yanında sizə heç nə deməyəcəyəm.

Pristav dili başa düşməsə də, anladı ki, molla həddindən artıq qəzəblənmişdir. Elə Əhmədin özü də tir-tir əsir. Pristav gördü ki, Əhmədin əlacı olsa, bu saat mollaı əlləri ilə boğar, dişləri ilə parçalayar. Pristav onu da başa düşdü ki, əvvəlcə Əhməddən istifadə etmək, sonra qollarını sarıyıb atın qabağına qatmaq fikri baş tutmayacaq. Əhməd onlara heç nə tərcümə etməyəcək. O istəyirdi ki, Əhməd onu tutmağa gəldiklərini hələlik bilməsin, arxayın olsun. Ancaq ,deyəsən, Əhməd o qədər də sadələhv deyildi. Elə ilk dəqiqələrdən hər şeyi hiss etmişdi. Pristav qərara aldı ki, oyun oynamasın, elə birbaşa işə keçsin. Hirsə ayağa durdu. Əhmədlə qabaq-qabağa dayandı:

- Cənab Peterburq student, deyəsən, səninlə də haqq-hesabı çürütməyin vaxtı çatıb. Səni də dostun Kipianinin yanına göndərmək lazımdır. Mən səninlə adam kimi rəftar etmək istəyirdim, amma başa düşmədin. - O, üzünü kazaklara tutdu. - Bağlayın qollarını!

- Sizin məni tutmağa əsasınız yoxdur.

- Tapılar. Axtarın bunun evini!

Kazakların ikisi irəli keçib Əhmədin qollarını arxadan tutdu. Yekəpər kazak dərhal qabağa yeridi. Qıllı papağını qıllı qaşının üstündən geri çəkdi.

Ağzını qulağının dibinəcən açıb istehza ilə güldü:

- İndi bildinmi nədən ötrü gəlmişəm, cənab uçitel!

- Bildim, ancaq xeyri yoxdur. Zaman öz bildiyini tutacaq.

Əhmədi həyətə çıxartdılar. Evin altını üstünə çevirdilər. Dəftərləri, kitabları dağıtdılar. Pəncərənin önündəki qlobusu yerə saldılar. Yorğan-döşəyi döşəməyə atdılar. Yastıq tükləri ətrafa səpələndi.

Cahandar ağa oyanıb mütəkkəyə dirsəkləndi. Yerin içində hərəkətsiz dayanıb bir xeyli ətrafı dinşədi. Hamı yatmışdı. Qonşu otaqdan səs-səmir gəlmirdi. Elə həyətdə də sakitlik idi. O, pəncərənin taxtasını araladı. Kürün o tərəfindəki dağların arxasında

üfük azacıq ağarsa da, hələ qaranlıq idi. Səhər zülməti ətrafı bürümüşdü. Kişi taxtanı örtüdü. Əli ilə döşəyin yanını yoxladı. Tüfəng də, xəncər də öz yerində idi. Qoltuqaltısı başının altında idi.

Cahandar ağa şalvarını tapdı. Tütün qabını çıxardıb papiros eşdi. Müştüyə taxıb yandırdı. Arxası üstə uzanıb gözünü tavana zillədi. Otuzluq lampanın fitili aşağı çəkildiyindən, ev yarıqaranlıq idi. Ancaq bu solğun işıqda burula-burula havaya qalxıb, tavanda laylanan tüstü aydınca görünürdü. Tavanın taxtaları qaralmışdı.

Cahandar ağa gözünü tavanın qaralmış yerinə zillədi. "Deyəsən, yaram sağalır. Ayağa duran kimi gərək uşağın dalınca adam göndərim, gətirsin. Mən özümdən arxayınam. Düşməndən də hayıf almışam. Daha heç nədən qorxum yoxdur. Bircə Molla Sadıq qalıb, onunla da haqq-hesabımı çürüdəcəm. Amma bu uruslar əl-ayağıma yaman dolaşırlar. Qorxuram axırda kişiliyimizi də əlimizdən alalar. Bir balaca tərpenən kimi başının üstünü kəsdirirlər ki, qanun buna yol vermir, elə oturmayın, belə oturmayın. Axı deyən gərəkdir ki, sizə nə var? İndiyə qədər qanunsuz pismi dolanırdıq? Hər kəsin öz kişiliyinə və adına görə dolanması var idi. Qanlı da qanını özü alırdı, nə divan var idi, nə dərə. İndi bu nədir? Saatda bir pristav atını çapıb gəlir ki, niyə başınızı qaşıyrsınız? Yox, mən belə dolana bilmərəm. Mənim öz aqlım var, istədiyim kimi yaşamışam, istədiyim kimi də öləcəm. Bəs uşaqlar? Şamxal tərsdir, tüpürdüyünü yalayan deyil, dediyindən dönməzdir, amma özümə oxşayır. Ordan-burdan eşidirəm ki, məndən küsmüş olsa da, yenə qeyrətimi çəkir. Amma Əşrəf, deyəsən, zənnimi itirəcək. Küçük biz tərəfə yox, südüne çəkdi. Heç kin-küdurət-zad bilmir. Bilmirəm, ürəyimi yumşaqdır, yoxsa, oxumaqımı onu xarab eləyib? Elə deyir, hamıya yaxşılıq etmək lazımdır. Sözə də baxmaq istəmir. Deyəsən, onu məktəbdən biryolluq qaytarmalı olacağam. Yoxsa uşaq əldən təmiz çıxar. - Cahandar ağa yerin içində çevrildi, Papirosu acgözlüklə sümürüb burnunun deşiklərindən fısıldatdı. - Dünya işidir, bəlkə, mənim başıma bir bəla gəldi, onda nə olsun? Yurdum boş qalmalıdır? Bu arvad-uşağın içində bir başıpaçaqlı hərlənməməlidirmi?".

O, papirosunu axırıncı dəfə sümürüb atdı. Qalxıb yerin içində oturdu. Hiss etdi ki, yaman narahatdır. Nə qədər çalışırdısa, elə axşamdan gözünə yuxu getmirdi. Gecəyarısı kəndin ucqarında itlər hürüşdükdən sonra isə heç dincələ bilmirdi. Qorxmurdu. Bilirdi ki, onun evinin həndəvərinə hərlənən olmaz. Allahyarı günün günortacağı öz evində öldürdükdən sonra kənd adamları dalınca düşsələr də, Kürün sahilində, cələdəki ağacların arasında ona yaxın gələn olmadı. Cahandar ağa özünə dalda yer seçib arxaya bir-iki güllə atdıqdan sonra gördü ki, gələnlər dayandılar və geri qayıtdılar. Cahandar ağa yəqin etdi ki, Allahyargilin kəndində qoçaq adam yoxdur. Onun dalınca axıra qədər gəlməyəcəklər. O, atını yarğanların dibi ilə rahatca sürdü və girməyə çatanda Kürü üzüb meşəyə keçdi. Birbaş Göytəpəyə qayıtdı. Bir neçə gün evdə qaldıqdan sonra kəndin arasına çıxdı. Gözü ilə Molla Sadığı axtardı. O, Molla Sadıqla birdəfəlik haqq-hesabı çürütmək istəyirdi. Fikirləşmişdi ki, bəlkə, divan-dərə adamları tökülüb gəldilər, məni qamarlayıb araya aldılar, ya tutdular, ya da başıma bir iş gəldi. Molla Sadıq sağmı qalsın? Ancaq xoşbəxtlikdənmi, yoxsa

bədbəxtlikdənmi, nədənsə, o günü molla gözə dəymədi. Cahandar ağa kəndin arasında bir xeyli hərləndikdən sonra evə qayıtdı. Kişi bir şey hiss etdi ki, camaat ona əvvəlki kimi baxmır. Elə bil ondan çəkinirlər. Onunla üz-üzə gəlmək istəyənlər azalıb. Kişi baxışlardan oxudu ki, onu məzəmmət eləyənlər də var. Axı, mən nə etmişəm? Hansı haqsız iş tutmuşam ki, məni qınayırlar?

Cahandar ağa evə qayıtdıqdan sonra heç kəsin üzünə baxmadı. Yer saldırıb yatdı. Titrəmali adamlar kimi yorğanın altında əsdi. Nə qədər çalışdısa da, Allahyarın son anını, gözlərindəki axırıncı ifadəni unuda bilmədi. Cahandar ağa düşməninə öldürdükdən sonra hər şeyi unudaraq bir neçə saniyə onun üzünə baxmışdı. Kişinin yazıq görkəmi qəlbini rıqqətə gətirmişdi. Anı olaraq düşünmüşdü ki, bunun günahı nəydi? Mənə nə pislik eləmişdi ki, öldürdüm? Hər nə eləmişdimsə, mən eləmişdim. Əgər mən onun arvadını götürüb qaçmasaydım, heç məni tanımazdı da!

Cahandar ağa papiros eşdi. Yandırır tüstülətdi. Sonra paltarını geyindi. Adəti üzrə əvvəlcə xəncərini bağladı. Qoltuqaltısını boynundan aşırıd. Tüfəngini yoxlayıb xəzinəyə güllə verdi və bundan sonra həyəətə çıxdı. Hava hələ qaranlıq idi. Çisələyirdi. Yer sürüşkənləşmişdi. Toyuqlar tarda qığıldaşırdılar. Arabir torağaylar pırıltı ilə havaya qalxırdı. Xırman yerində gölməçələr var idi. Cahandar ağa talvarın altına getdi. Son vaxtlar gecələr belə, yəhərli saxladığı ata baş çəkirdi. At sahibini görən kimi qulaqlarını şəkəlib astadan tırıldadı. Kişi onun yalını tumarladı, axurundakı otu, arpanı yoxladı. Samanlığın üstünə doğru getdi. Kür tərəfdən əsən sərin hava onun üzünə vurdu. Qaşına, kirpiklərinə çisək qondu. Cahandar ağa istidən çıxmış adamlar kimi bu sərinlikdən, üzünü yalayan narın yağışdan ləzzət aldı. Sinəsini qabardıb Kürə doğru baxdı. Alatoran yaxşı seçilməsə də, kişi suların necə burulduğunu, ləpələrin sahil torpaqlarını necə yaladığını uğultudan təyin etdi. O başa düşdü ki, su daşıb. Neçə gündən bərk yağan yağış Kürü yenə yerindən oynadıb. Sular köhlən at kimi cilovu gəmirir, yatağına sığmır.

Azacıq işıqlandı. Beş-altı addımlıqdakı quru otlar, xırdaca kətyən kolları, sahilə enən boz ciğirlər görürdü. Kişi donmuşdu. Tüfəngini dizinin üstünə aldı. Yenə papiros eşdi. Gözünü isə samanlığın üstündə bitən kətyənə zillədi. Çiskin onun quru şaxlarında tumurcuqlanmışdı. Qoşabuynuz bir ilbiz qabığından çıxıb budağın üstü ilə süründü. Cahandar ağa ikrahla üzünü yana çevirdi. Elə bu vaxt talvarın altındakı at qulaqlarını şəkəlib kişnədi. Kişi hövlnak dönüb baxdı. Gördü ki, atın gözləri oynayır. Yalının tükləri pırpızlanıb. At yerində vurnuxur dartınır və təlaşla fırlanır.

O, ayağa durdu, Samanlığın üstündən enmək istədi. Haradasa lap yaxında, suvadağın bərabərində at kişnədi. Cahandar ağa tüfəngini hərləyib barmağını tətiyə uzatdı. Darvazadan səs gəldi. Nökərlər doqquza çıxana qədər iki atlı kazak siyirmə qılınc həyəət girdi. İtlər irəli atılıb onları yəhərdən salmağa çalışdı. Nökərlər araya keçdilər. Kazaklardan biri acığını Tapdığın üstünə tökdü:

- Ağan hanı?

Tapdıq onun dediklərini başa düşmədiyindən çiyinlərini çəkdi. Kazak isə daha da hırləndi:

- Çağır gəlsin, pristav gözləyir!

Cahandar ağa başa düşdü ki, pristav onu alaqlarıqlıqda boş-boşuna yanına çağırır. Özləri qəsdən qaranlıqlan gəliblər ki, yuxulu-yuxulu üstünü kəsdirlsinlər. Yəqin ki, bacarsalar Cahandar ağanı tutub qollarını bağlayacaq və atın qabağına salıb aparacaqlar. O bir anlığı özünü siyirməqılınc altında təsəvvür etdi. Kazaklar onu atın döşü ilə vurur, tez-tez tufəngin qundağı ilə itələyirdilər. Yüyəni çeynəyən atların nəfəsi onun kürəyini yandırır.

Kişi birdən-birə silkələnib titrədi. Beyninə qan sıçradı. Gözü heç nə görmədi. Dünya başına hərləndi. Kür də, meşə də, sahildəki çəmənlilik də, evlər də, cığırılar da fırlanıb gözüünün önündən keçdi. Tətiyi çəkdi. Dalbadal güllə şaqıldadı. Atlar kişnədi. Kazakın ikisi də yəhərdə ləngərləndi. Qılınclar yerə düşdü. Hürkmüş atlar doqqazdan aralanıb xır yoluna qədər çapdı. Cahandar ağanın başının üstündən vıyıltı ilə iki güllə keçdi. Yarğan şaqıldadı. Yenə at kişnədi. Cahandar ağa yerə yatdı. Sonra sıçrayıb samanlığın yanına getdi. Yarğanın qarşısındakı qaraltıları gördü və başa düşdü ki, yolları kəsiblər. Çox fikirləşmədi. Samanlığın dal tərəfindəki çuxuru özünə səngər edib, qaraltılara doğru dalbadal güllə yağdırdı. Ona cavab verdilər. Kəndə səs düşdü. İtlər ağız-ağıza verdilər. Cahandar ağanın nöqərləri ora-bura qaçışdılar. Onlar da tufəng götürüb samanlıq tərəfə gəldilər. Atışma yenidən qızıxdı. Cahandar ağa güllələrin səmindən boş çıxıb-çıxmadığını təyin etdi.

Suvadağ tərəfdən atılan güllələr azaldı. Ancaq gözlənilmədən xır yolu tərəfdən də güllə yağdı. Cahandar ağa gördü ki, onun evini arakəsməyə salacaqlar. Belə getsə, evdə arvad-uşaq da qırılacaq, özü də ələ keçəcək. Kişinin bədənini gizildədi. Birdən yerindən atılıb talvarın altına getdi. Sıçrayıb atın belinə qalxdı. Bir göz qırpmında çəpərdən atılıb, sahilə doğru çapdı. Dərəyə enərkən arxaya bir-iki güllə atdı. Kazaklar onun aradan çıxacağını duyub atın belinə qalxdılar. Ancaq onun sərrast güllələrindən ehtiyatlanıb ətrafa səpələndilər. Yalnız yekəpər kazak qıllı papağını gözüünün üstünə basıb atın yalına yatdı. Atlar daban basaraq çapdılar. Cahandar ağa nə qədər çalışdısa da, yüyəni nə qədər boşaltdısa da, hiss etdi ki, kazak onu haqlayır. Bir neçə dəqiqədən sonra arxadan yetişəcək. Kişi "ax Qəmə" - deyər xəyalından keçirdi. Ancaq əl-qolunu boşaltmadı. Sahilə az qalırdı. Artıq kazakların səfini yarıb aradan çıxmışdı, bir az kecsə, Kürə çatacaqdı. O, atı bir də mahnıladı. Ona ələ gəldi ki, bütün kənd ayağa qalxmışdır. Damların üstünə çıxıb onlara tamaşa edirlər. Cahandar ağanın necə qaçdığına, düşmənin arxadan ona necə çatdığına və onu qılıncla necə parçalamaq istədiyinə tamaşa edirlər. Birdən o hər şeyi unuttu. Cilovu çəkib qəfildən atın başını geri qanırdı. At bu gözlənilməz təkəndən dik qalxdı, dal ayaqları üstə fırlandı. Kazak qılının havaya qaldıraraq endirdi. Cahandar ağa tətiyi çəkdi. Qılının parçaları göydə oynadı. Atlar döş-döşə toxundular. Kazakla Cahandar ağanın gözü anı olaraq bir-birinə sancıldı. Hər ikisinin qıllı qaşı qan sağılmış gözüünün üstünə endi. Burun pəqələri körük kimi genişləndi. Fısıltıları atların finxırtısını batırdı. Kazakın dodaqları kipcə bağlandı. Cahandar ağanın həbəşi dodaqları isə titrədi. Hər şey birəcə andan, kimin tez tərənəməsindən asılı idi. Birdən nəriltili qopdu. Güllə açıldı. Xəncər havada oynadı. At

kişnədi. Qışqırıq iniltiyə qarışdı. Kazak sinəsini tutub yəhərdə qıvrıldı və gurultu ilə atın dırnaqlarına düşdü. Cahandar ağanın köksü yandı. O birçə dəfə cilovu çəkə bildi. At kişnəyib şahə qalxdı. Sahilə doğru çapdı. Arxadan ayaq tappılıtlarının gəldiyini hiss edib bütün gücünü topladı. Cahandar ağa dumanlanmış gözlərini axar suya zillədi. Kür əvvəlcə sakit göründü, Elə bil sular mürgüləyirdi, hələ səhər yuxusundan ayılmamışdı. Ancaq bu sükut uzun sürmədi. Kür sanki birdən diksinib çalxalandı. Cahandar ağaya elə gəldi ki, ləpələr baş-başa qalxıb toqquşdu. Çayırı sinəsi qabarıb qalxdı, qollar ağız-ağıza qovuşdu, adalar yox oldu. Su daşıb hər yeri, o taydakı meşəni, sahildəki cələni, yaxındakı kənd evlərini ağzına aldı, yarğanları vurub dağıtdı, hər yer suya qərq oldu. Kişi yəhərin üstündə dikəlmək istədi. Bacarmadı. Ağırlaşdı. Müvazinətini itirdi. Atın boynuna yığıldı. Elə bil at da hər şeyi anladı. Başa düşdü ki, ayaq saxlamaq, Kürün bu üzündə qalmaq və arxadan gələnlərin əlinə keçmək olmaz. Var gücünü topladı. Qarşısına yarğan çıxdı. Dayanmadı. Atıldı. Onunla bərabər yarğan da uçdu. Kür çalxalandı, ləpələr döş-döşə gəldi. Suyun üzünə duman çökdü, Kür qəzəblə uğldayıb özünü yarğanlara çırpdı...

Kürün o tayından əsən qəfil külək sahildəki biçənəyin üstündən adlayıb kəndin arasını dolaşdıqdan sonra kövşənliyi xışıldatdı, xır yolu tərəfə gəldi və gözlənilmədən yana burulub təpədəki qəbristanlığa doğru döndü. Qədim qəbir daşlarının başına dolandı, burulğan kimi fırlanıb qurumuş otları, boz kətyən kollarını, keçən ildən qalmış çör-çöpü süpürdü, qabağına qatıb təpədən aşağı tökdü. Elə bil son bahar nəfəsi ilə cana gəlib cücərən qəbristanlığa süpürgə çəkildilər, hər yer tərtəmiz oldu. Azacıq sonra isə göyün üzünü seyrək, qara bulud bürüdü. Hara isə tələsən bu duman kəndin bərabərində aşağı çökdü, əyini sallayıb torpağı yaladı, onun soyuq nəfəsi qəbristanlığa qədər gəlib çıxdı. İri yağış damcıladı. Qəbirlərin torpağı xalxal oldu.

Əsrəf ayağa durdu. Dizini çırpıb köksünü ötürdü. Boyun-boyuna verən dərin bir hüzn içində mürgüləyən qəbir daşlarına xeyli baxdı. Təpənin lap yuxarısında az qala iki adam boyu uralığında olan çəhrayı rəngli başdaşının üstünü mamır basmışdı. Otların naxışları, yazıları güclə seçilirdi. Köhnə, batıq qəbirlər torpağın altında qalmışdı. Yanlarında tufəng, xəncər, at çəkilməmiş başdaşlarının bəzisi böyrü üstə əyilmişdi. İzi tamam itən qəbirlər də var idi.

Əsrəf sükut içində, başdaşlarından seçilməz halda xeyli dayandıqdan sonra atasının hələ torpağı yapıxmamış qəbrinə baxdı. Onu Şahnigarla yanaşı basdırmışdılar. Bacı-qardaş qoşa yatırdı. Əsrəfin bir az əvvəl əli ilə sıgallayıb, yanı-yörəsini düzəltdiyi qəbri iri yağış damcıları döyəcləməyə başladı. Balaca təpəciyə oxşayan bozuntul torpağın üstündəki qara nöqtələr çoxaldı. Şahnigarın qəbri yapıxdığından, yağan damlalar gilələnib süzüldü və Cahandar ağanın qəbrinə doğru gəldi. Elə bil kim isə qəsdən bu qəbrin yanında dayanıb gözündən gilə-gilə yaşı axıdırdı.

Xır yolunun daşları yuyulmuşdu. Yağış kövşənləri döyəcləyirdi. Torağaylar pırıltı ilə havaya qalxır, yolun ortasına düşüb dazıyırdılar.

Şamxal arxada qaldı. Ətrafa boylandı. Xəndəklərə göz gəzdirdi. Sonra qardaşının paltarına baxdı. Əşrəfin şalvarının balağı açıq idi. Qara çəkməsi palçığa batmışdı. Pencəyinə narın yağış qonmuşdu. Başında furajka var idi. Şamxala elə gəldi ki, gözünün qabağındakı doğma qardaşı yox, tamamilə yad bir adamdır. O, Əşrəflə bərabərləşdi. Gözaltı onun sifətinə, pencəyinin düymələrinə baxdı. "Atam sağ olsaydı, onu urus paltarında gəzməyə qoymazdı. Elə vağzalda, vaqondan düşməmiş soyundurub, ayrısını geyindirərdi. Bə Əşrəf atamın nəyi xoşlayıb-xoşlamadığını nə tez yadından çıxartdı? Bilmirmi ki, hələ kişinin nəfəsi üstümüzdədir? Yoxsa özünü böyük hesab eləyir?" Şamxal əsəbiləşdi. Papirosunu axırıncı dəfə sümürüb, hirsle yolun kənarına atdı:

- Paltarını niyə dəyişməmişən?

Əşrəf qardaşının nə demək istədiyini başa düşdü:

- Daha mən bu paltarı əynimdən heç vaxt çıxartmayacağam.

- Bizi biabır etmək istəyirsən?

Susdular. Bir dəstə sığırçın başlarının üstündən pırıltı ilə uçub kəndə doğru getdi, orada bürülüb-büküldü və Kürün vadisində gözdən itdi.

- Atamı nə vaxt basdırdınız?

- Atışmadan iki gün sonra.

Əşrəf ayaq saxladı. Şamxal da dayandı. Üz-üzə durdular. Şamxal qardaşının gözlərindən oxudu ki, o her şeyi bilmək istəyir. Bilmək istəyir ki, at yarğanla bərabər Kürə uçduqdan sonra nələr olub? Atasının son nəfəsinə özünü çatdıran tapılıbmı? Kazaklar nə yaxşı onlardan əl çəkiblər? Şamxal hamısını danışa bilərdi, ancaq susdu. İstəmədi ki, qardaşı atasının necə öldüyünü bilsin. Şamxalın kazaklar kənddən getdikdən sonra özünü Kürə atdığı, cələni gəzdirdiyi, meşəyə gedib atasını axtardığını, nəhayət, kiçik bir adada yulğun kollarının arasında tapdığını bilsin. Atın baldırı sınımışdı. Kişinsə hələ nəfəsi vardı. Dili söz tutmasa da, ürəyindən keçənləri gözlərindən oxumaq olurdu. Şamxal atasının son anda, onu görəndə, əvvəlcə diksindiyini, sonra isə arxayınlıqla gülümsəməyə çalışdığını indi də unuda bilmir. Elə bil kişi demək istəyirdi ki, sən ki bu ağır günəmdə məni axtarıb tapdın, bütün günahlarından keçirəm. Sonra Şamxal onu gecə ikən Kürü keçirib evə gətirdi. Kişini bir gün sonra dəfn etdilər. Şamxal bunların heç birini qardaşına danışmadı. Fikirləşdi ki, qardaşım atamın dəfninə çatmadı, onun ölüsünü görmədi, qoy elə axıracan kişinin diri vaxtı gözünün önündə dayansın. Əşrəf onu həmişə at oynadıb, tufəng atan şəkildə yadında saxlasın.

- Bə sən nə üçün gec gəldin?

- Buraxmadılar.

- Niyə?

- Dustaq idim.
- Nəyin üstündə?

Əşrəf çiyini çəkdi. O da seminariyada baş verən əhvalatları danışmağı yersiz bildi. Ancaq Şamxalın sifətindəki təşviş, gözlərindəki təəccüb və maraq onu dillənməyə məcbur etdi:

- Oralarda da sakitlik deyil. Müəllimimizin birini tutdular. Direktorumuzu da işdən çıxartdılar. Adını da qoydular ki, qocalıbsan, get istirahətə. Əvəzinə təzəsi gəldi. Elə faytondan düşməmiş bizi asıb- kəsməyə başladı:

- Bə, cavabını vermədiniz?
- Verdik. Sözü bir yerə qoyduq. Dərsə getmədik. Tələb etdik ki, təzə direktor qovulsun.
- Qovdularmı?
- Yox, bizi qovdular. Məktəbimizi iki aylığa bağladılar.

Yenidən susdular. Şamxal bu dəfə təəccüb və heyratla, bir qədər də heyranlıqla Əşrəfi süzdü. Qardaşının söylədiklərini o qədər anlamasa da, başa düşdü ki, deyəsən, dinc oturmur. O, böyük olduğuna görə bir az ehtiyatlandı. Qayğıkeşliklə: "Uşağın başına bir iş gələ bilər", - deyər xəyalından keçirdi. Eyni zamanda düşündü ki, deyəsən, xəmir yeyənin fağırı olmaz. Şamxal bir az qürurlandı da.

Kəndin kənarına gəldilər. Uşaqlar yağış başladığından, mal-qaranı örüşdən qaytarırdılar. Daxmaların bacalarından tüstü çıxırdı. Ayaqyalın arvadlar cığırılarda ora-bura qaçırdılar. Kişilər məscid tərəfə gedirdilər. Azan çəkiliydi. Əşrəf gördü ki, Şamxalın rəngi qaçdı. Tüfəngin qundağını bərk-bərk sıxdı. Atasının dodaqlarını xatırladan qalın dodaqları səyridi.

- Atamı kazaklar niyə tutmaq istəyirdilər?
- Onu gözaltı elədiyin Pakizə xanımın atası Molla Sadıqdan soruş.

Əşrəf köksünü ötürdü. Bildi ki, bu saat Şamxalı başa salmaq çətin olacaq. Ona desə ki, Kürün qırağında atamın kazaklarla toqquşduğunu, pristavla olan söhbəti yadına sal, meşənin qoruyulmasını xatırla, səbəbi burda axtar, inanmayacaq. Ona görə susdu.

Yarğanın qaşına çatdılar. Kürün boz-bulanıq suları qabarmışdı. Ləpələr yarğanı döyəcləyirdi. Şaxələnməmiş qollar bəzi yerdə ağız-ağıza qovuşmuşdu. Adaların çoxunu su basmışdı. Çiləkənlərin ətrafındakı burulğanlar uğuldayırdı. Sahildə mal- qara otlayırdı. Atlar kişnəyib bir-birini qovurdu. Bir dəstə qız, çiyində səhəng, sürüşkən cığırda suya enirdi. O tayda, meşənin bərabərində gəmini yuxarı çəkirdilər.

Əşrəf hiss etdi ki, qardaşı ondan aralanmaq, cığırda öz daxmasına doğru getmək istəyir. Qabağa keçdi. Hər ikisi ayaq saxladı. Əşrəf pəncərələri Kürə açılan evlərinə, sonra da Şamxalın üzünə baxdı. Onun səsi titrədi:

- Qayıt evə.
- Bə sən?

- Mənim yolum başqadır.

Susdular. Yenə də narın-narın yağış yağırdı. Kürün uğultusundan başqa heç nə eşidilmirdi.

1957-1967